

Rivayetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği (I)*

“A Discussion Over Some Companions (sahabis) In Term Of Their Narrations”

Yrd. Doç. Dr. Abdullah YILDIZ**

Abstract : This article examines the following issues: Semantic analysis of the term of ‘sahabi-the companions of the Prophet’, the views of Muslim scholars about ‘just sahabi’, the qualifications of sahabi according to Qur’an and the hadith. In addition, it describes their (sahabis) conditions after the demise of the Prophet, re-examination of the qualifications of some hadith narrators (sahabis) such as ‘tulaka’ and the ones who converted to Islam during the conquest of Makka.

Key words: Sahabi (companion), just and justice, narration, text analysis, “tulaka”.

GİRİŞ

Sözlerin sıhhat ve değerleri, sahipleri ve ravilerinin değer ve sıhhatiyle orantılı olduğundan muhaddisler, hadislerin kaynağı ve ravilerinin hallerini araştırmayı gerekli görmüşler; onları cerh ve tadile tabi tutmuşlardır. Esasen İslam’ın haber edinme usulünde sözü sahibine nispet etmek, kaynağını, ravisi ve rivayetini araştırmadan alıp delil edinmek doğru görülmemektedir.¹ Hele söz konusu rivayet, risalet misyonu gereği ilahi mesajların Rasülüllah(s) tarafından açıklanması ve uygulanması, Kur’an’ın Hz. Peygamber tarafından yaşanan tefsiri ve İslam Dini’nin ikinci kaynağı olan ve bazı rivayetlerde “din” addedilen “sünnet”² olunca durum daha da önem arz etmektedir.

Kuşkusuz Kur’an-ı Kerim’den sonra İslam Dini’nin ikinci ana kaynağını, risalet misyonu gereği ilahi mesajları insanlara tebliğin yanında en etkin ve yetkin göstermen olarak Rasülullah (s)’in sünneti oluşturmaktadır. Kur’an’ı ve O’nun Hz. Peygamber önderlik ve örnekliğinde yaşamış şekli olan Sünneti, sonraki nesillere aktaranlar ise, vahyin ilk muhatapları ve şahitleri olan Rasülullah(s) ile sohbet edip O’nun manevi iklim ve terbiyesinde yetişen sahabe neslidir.

* Bu konu başlığı, üç bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümü olup araştırmamız, “Tuleka ve Hadis Rivayetindeki Yerleri (II)”, “Kendilerine Nifak İsnad Edilen Sahabiler ve Hadis Rivayetindeki Yerleri (III)” konularıyla devam edecektir.

** HRÜ. (Şanlıurfa) İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Hucurat, 49/6.

² Darimi, *es-Sünen, Mukaddime*, 38 (112, 113, 114).

Hayatı anlamlandıran, insanların dünya ve ahiret saadetini hedefleyen vahiy temelli bu dinin asıllarını daha sonraki nesillere aktaran bir neslin güvenilir olması ise açık bir zorunluluktur.

Müslüman neslinin ilki olan, Rasûlullahla birlikte yaşanan hayatı sonraki nesillere aktarma (nakaletü'ş-Şeria) gibi bir misyon üstlenerek İslam'ı, zamanlarına inhisardan kurtaran bu neslin maddi ve manevi yeteneklerinin farklılığı yanında rivayetlerinin farklılığı da muhakkaktır. Onları mevkileri, cihat ve gayretleri, İslam uğruna can ve mallarıyla gösterdikleri fedakarlıklarıyla... kısaca her yönüyle incelemek, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu bakımdan biz, sahabileri İslam uğrunda yaptıkları hizmet ve gayretleri cihetiyle değil, ravilik vasıfları ve rivayetleri açısından tartışılabilirlikleri üzerinde duracağız.

Rivayetleri açısından sahabenin gerçekçi bir biçimde değerlendirilmesi ve hadis literatüründe önemli bir ıstılah olan **“sahabi”** kavramıyla ilgili İslam bilginleri arasındaki arbedenin çözülebilmesi için, öncelikle bu kelimenin sözlük ve ıstılahi anlamlarının ve bu anlamlar arasındaki ilintilerin, kısacası kelimenin kavramsal çerçevesinin yeniden belirlenmesi ve rivayet değerleri cihetiyle sahabenin tekrar gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Bu amaçla biz, sözlüklerdeki anlamlarının yanında ayet, hadis, şiir vb. metinlerdeki **“sahabi”** kelimesinin anlamlarını, ayrıca bazı klasik İslam bilginlerinin tanımlarını da gözden geçirdik. Yaptığımız bu işlemle, kavramın Hadis Usulünde kullanılan ve bilinen anlamından daha özel anlamda kullanılması gerektiği sonucuna ulaşmaya çalıştık. Ayrıca bir hadis ıstılahı olarak **“adalet”** kavramını özetle izah ederek sahabeye istinaden kullanımı ve adalet şartını taşıyıp taşıyamaması açısından da sahabenin değerlendirilmesi gerektiği kanaatine vardık.

Konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalara gelince, bunlardan Nevzat Aşık'ın **“Sahabe ve Hadis Rivayeti”** (İzmir-1981) adlı eseri, zengin bir doktora çalışması olup, sahabeyi yalnız hadis tahammülü ve nakli faaliyetleriyle yani onları yalnız rivayetleriyle ele almaktadır. Mahmut Ebu Reyne'nin **“Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması”** (İstanbul-1988) adlı eseri, sahabeye mutlak adalet isnadının subjektifliğini eleştiren ve rivayetlerinin değeri açısından sahabilerin genelini konu edinmeden daha çok belirli sahabilere ve şahıslara yönelik tenkitleri içeren zengin ve etkin bir çalışmadır.

Tevhid Bakan'ın "**Sahabenin Adaleti**" (Erzurum-1993-basılmamış) adlı doktora çalışması, sünnet dirayetiyle ilgili ciddi ve zengin bir çalışma olup, sahabeye rivayet açısından mutlak güveni çok yönlü ele almakta, onlara mutlak adalet isnadını yeğlemekte, istisnalarına değinmekle birlikte çalışmasında bu istisnaların ravilik vasıflarını ve rivayetlerini incelememekte, ancak incelemenin gereğine işaret etmektedir. Bünyamin Erul'un "**Sahabenin Sünnet Anlayışı**" (Ankara-2000) adlı doktora çalışması, sahabenin rivayetleri ve ravilik vasıflarından ziyade sünnet dirayetiyle ilgili olup bu konuda ciddi ve yeni bir çalışmadır.

Araştırmamızda özellikle sahabenin genelinin rivayetleri açısından adaletli oldukları anlayışı yanında, Tevfik Bakan'ın da çalışmayı işaret ettiği üzere³ sahabiler içerisinde ravilik vasıfları ve rivayetleri açısından tartışılabilir olanları ortaya koymaya çalışacağız.

Bu çalışmamız esnasında usul ve teknik yönünden Hadis'e ve Hadisle ilgili eserlere yöneltilen eleştirilerin Hz. Peygamber'e yöneltilmiş olmadığı gibi, rivayetleri yönüyle sahabileri eleştirmenin de, ashabin adaletinden şüphe etmek veya onlara güvenmemek olmadığını; Hz. Peygamber'in hadislerinin aslı itibarıyla ilmi ve güveni gerektirdiğini; şüphe ve eleştirinin ondan nakilde ve nakledenlerin nakilciliğinde olduğunu, sahabe, muhaddis ve ravilere yönelik eleştirilerin şahsi ve kurumsal olmadığını belirtmek isteriz.

İslam'a intisap, imanlarındaki sıdk ve samimiyet dereceleri, İslam toplum hayatındaki fonksiyonları bakımından birbirlerinden farklı olan ashabi, rivayetleri açısından değerlendirirken üzerinde duracağımız konular : Sahabilerin hadis ravisi sıfatıyla istisnasız hepsinin (bir nesil olarak) adalet vasfıyla muttasıf olup olmadıkları; "**es-Sahabetü küllühüm udulün**" (sahabilerin tamamı adildirler) şeklinde Ehl-i Sünnet alimlerince formülleşen bir değerlendirmenin objektif olup olmadığı; sahabiler, peygamberler ve melekler gibi masum (günahsız) olmadıklarına göre yukarıdaki adaleti belirleyen unsurları taşıyıp taşımadıkları; diğer nesillerdeki ravilerin adaletini iskat eden şeyler sahabiler için de geçerli mi? Sahabenin adaleti bütün vasıflarına mı mütealliktir? Yoksa sadece rivayetlerine mi hasır? Sahabenin adaletinden muhaddislerin kastının ne olduğu? vb. konulardır.

³ Bakan, Tevhid, *Ashabın Adaleti* (basılmamış doktora tezi), 29.

Bütün bu sorulara bir bilim insanının görev ve sorumluluk anlayışı ve bilimsel zihniyetiyle, özgür iradeyle, bilimsel dürüstlük ve güven içerisinde bilim etiği ve bilimsel davranış ilkelerine bağlı olarak cevap verebilme arzusundayız. Çalışmamızda yukarıdaki sorulara cevap verirken konuya temel teşkil eden “**sahabi**” ve “**adalet**” kelimelerinin kavramsal çerçevesini ve “**Sahabenin Adaleti**” konusunu özetlememizin, problemin çözümünü ve konunun izahını kolaylaştıracağı kanaatindeyiz.

I-Sahabi

1- Lügat Anlamı : Arapça (S-H-B) harflerinden türeyen “sahabi”, ister insan, ister hayvan, isterse zaman ve mekan için kullanılsın “devam eden ve kopmayan beraberlik, hemdemlik, dost ve arkadaş olma, bir arada geçinme, yoldaş olma, koruma, himaye etme vb.” anlamlara gelmektedir.⁴ Aslı itibariyle 4. baktan olan (S-H-B) kelimesinin mastarları, (**suhb, sohbət, sahabe, sıhabe**)dir. Meşhur sözlüklerde kelimenin türevlerinin çok değişik anlamlara geldiği görülmektedir.⁵

⁴ Ragıb, el-İsfahani, *Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, 275; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, I, 519; Asım Efendi, *Kaamus Tercemesi*, I, 334; Zebidi, *Tacü'l-Arus*, I, 332; Mütcalı Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 471.

⁵ (S-H-B) aslından ismi fail olan “**sahib**” kelimesi sıfat olarak değil, isim olarak kullanılmakta olup çoğulları, “**ashab, asahib, subban, sıhab, sahabe, sıhabe ve suhb**” şekillerinde gelmektedir (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 332; Firuzabadi, *Kamusü'l-Muhit*, I, 95; Asım Efendi, I, 334). “Sahib” kelimesinin yukarıdaki çoğullarının yanında mükesser ve müennesi salim kalıplarında kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim Araplar, Hz. Yusuf'un yanındaki kadınlar için (هن صواحب يوسف) ifadesini kullanırken, aynı ifadeyi Farişi, Ebü'l-Hasen'den (هن صواحيات يوسف) şeklinde hikaye eder. Aynı asıldan “sohbət ve sahb” kelimeleri de çoğul anlamlı iki isimdirler (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 332; Asım Efendi, I, 334).

— “**Sihabe**” kelimesi de “sâhabe” fiilinden olup “eşlik etme, beraberinde bulunma, refakat etme” anlamlarında mastardır. Araplar, vedalaşma anında mecazen “Allah sana refik olsun” anlamında (صاحبك الله) derler. Onlar aynı kelimeyi (وأحسن صحابتك) “Allah eşini güzel eylesin” şeklinde de kullanırlar. Aynı şekilde amili mahzuf bir dua cümlesi olarak (معانا ومصاحبنا) “Yardımlı ve yoldaşlı olasın” şeklinde de ifade ederlerdi (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 332).

— “**Eshabe**” kelimesi, bir şeyin sahibi olmak ve ona bağlanmak anlamlarına gelir. Bir kimsenin oğlu erginleşip kendisine emsal olduğunda mecazen (أصبح الرجل) ifadesi kullanılır. Bir kimse kendisine arkadaş temin ettiğinde veya birini koruduğunda yine “Eshabe” fiili kullanılmaktadır. Nitekim bir hadiste şöyle dua edildiği mervidir: (اللهم اصحبنا بصحبة وأقبلنا بئمة) “Ey Allah'ım bizi hıfzınla koru ve emniyetle bizi memleketimize döndür.” (Ragıb, 275; İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 333; İbnü'l-Esir, *en-Nihaye*, III, 11). “Korumak ve destek vermek” anlamlarına gelen “Eshabe” fiili Kur'an'da şöyle geçmektedir : “*Yoksa kendilerini bize karşı savunacak birtakım ilahları mı var? (o ilah dedikleri şeyler) kendilerine bile yardım edecek güçte değildiler. Onlar bizden alaka ve destek görmezler.*” (Enbiya, 21/43; Ayrıca bkz. Ragıb, el-İsfahani, *el-Müfredat*, 275). Aynı ayet, “Onlar (kafirler) tarafımızdan korunmazlar” şeklinde de anlamlandırılmıştır. Ayrıca Hüzeli de şiirinde bu manayı şu sözüyle te'yid eder : (قربانه في عابه يصحب يرعى بروض الحزن من أبة) “Kurbanımı yonca bahçesinde otlatıyor, kabında (kafesinde) koruyor. Arapça'da (صحبك الله) duası da “Allah seni korusun” demektir. Aynı anlamla ilgili olarak bir şiirde (جاري ومولوية لايزني حريمها وصاحبها من دواعي السوء) “Komşum ve efendimin harimleri (eşleri) zina etmezler; arkadaşlarım ise kötülüğe davet eden şeylerden korunmuşlardır.” denilir. (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 333). Aynı kelime, önceden

Dipnottaki verilerde belirtildiği üzere aynı kökten ismi fail olan ve Hadis Literatüründeki “sahabi” ve “ashab” kelimeleriyle örtüşen “sahib” kelimesi örfte, daha çok mülazemeti fazla olan, dostluğu ve arkadaşlığı devamlı olan, epey bir zamandan beri kendisiyle görüşüp konuşulan arkadaş kimse anlamında olup Kur’an-ı Kerim’de de daha çok bu anlamlarda kullanılmaktadır.⁶ Ayrıca “sahib” kelimesi arkadaş,

serkeş ve asi iken sonradan itaat etmek ve boyun eğmek, ara vermeden yoluna devam etmek anlamlarında da kullanılır. Bu manada Araplar, azgın bir deve veya hayvan itaat eder hale gelip evcilleşince (إذ قيد مستكرها أصحابا ولست بذي رثية إمر) (أصبح البعير والدابة) erlerdi. Şair İmrü’l-Kays (Ben zorla bağlandığında boyun eğin, itaat eden gevşek birisi değilim.” (İbn Manzur, I, 521; Zebidi, I, 332). Ayrıca (فأصبحت الناقة) hadisi de bu anlamı desteklemektedir (en-Nihaye, I, 12.)

— “İshâb” vezninden “el-Muhsib” kelimesi de “el-Muhsin” gibi olup istikametli olan, duraklamadan giden anlamlarına gelmektedir. İbn Şihaba yönelik bir şiirinde İbnü’l-Arabi: (مع يا ابن شهب لست بصاحب) (أصبح الماء) “Ey İbn Şihab! Sen dost değilsin, muhaliflerimle de berabersin, dostlarımla da.” demektedir. Araplar, içindeki otlar ve çerçöp sebebiyle su seviyesi yükseldiğinde (أصبح الماء) derlerdi. Aynı şekilde onlar, üzerinde yün, kıl, tüy bulunan bir deriyi anlatmak için (أديم مصحب) ifadesini (Ragıb, 275; İbn Manzur, I, 521.), üzerinde biraz yün bulunan ve bozulmamış kirba için de (قربة مصحبة) ifadesini, mecnun bir adamı anlatmak için de (رجل مصحب) ifadesini kullanırlar (İbn Manzur, I, 521; Zebidi, I, 332-333; Firuzabadi, I, 95).

— Kelimenin mimli mastar şekli olan “mishâb” kelimesi, “eşlik etmek, boyun eğmek anlamındadır. “bu anlamda Araplar, (وهو مصحاب لنا بما يجب) “Arzu edilen şeye karşılık o, bize boyun eğicidir.” ifadesini kullanılmaktadır (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 332; Firuzabadi, I, 95.). Şair A’sha’ya ait bir mısra da (فقد أراك لنا بالود مصحبا) “elbette o, sevgiye karşılık seni bize bağlı gösterdi.” denilmektedir (İbn Manzur, I, 520.).

— Suhb mastarından “İstehabe” kelimesi de “Birbiryle hemdem olmak ve hıfz eylemek, korumak” anlamındadır. Bir kimse başkasıyla hemdem olduğunda Araplar, (اصطحبه) derler (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 332; Asım Efendi, I, 335; Firuzabadi, I, 95).

— “İsteshabe” fiili, “Birinin kendisine dost olmasını, mülazemet etmesini, tabii ve bağlı olmasını isteme” anlamında kullanılır. Böyle bir durumda Araplar “İsteshabehü” derler. Şair de sözünde: (إن لك) (والمسك قد يستصحب الرامكاد الفضل على صحبتي) “Elbet benimle dostlukta sana üstünlük vardır; misk kokusu da bazen adı kokuyla beraber olur.” (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 332.)

— Aynı asıldan “Tehassüb” kelimesi de “Utanmak, çekinmek” anlamlarındadır. Araplar, bir mecliste utanan ve sıkılan kimse için (تصحب من مجالستنا) ifadesini kullanırlar. Nitekim İbn Berzah, bir sözünde: (إنه يتصحب من مجالستنا) “O meclisimizden çekiniyor” demektedir (İbn Manzur, I, 521; Zebidi, I, 333; Firuzabadi, I, 95).

— “Müşahabe” ve İstihâb” kelimeleri, “bir amaç için bir araya gelme” anlamındaki “ictima” kelimesinden daha belîğ, daha özel ve yerinde bir ifadedir. Çünkü “müşahabe” uzun süre bir arada kalmayı ve devamı gerektirir. Bu sebeple her “istihab” “ictima”dır, ama her “ictima” “istihâb” değildir (Ragıb, 275).

⁶ (S-H-B) aslından türevli kelimeler Kur’an-ı Kerim’de 97 ayette olup, “Sahib, sahibe, ashab, yushab” kiplerinde geçmektedir. Bu kelimeler için bkz. Abdülbaki, M. Fuad, *Mucemü’l-Müfahres*, 401-402.

Hadis Literatüründeki “Sahabi” ve “Ashab” kelimeleriyle daha çok örtüşen Kur’an’daki “Sâhib” kelimesi şu ayetlerde geçmektedir :

— “Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında (Muhammed de) delilikten hiçbir eser yoktur...” (A’raf, 8/184).

— “...Hani onlar mağarada (Sevr mağarasında) idiler. (Ebu Bekir korkunca Rasûlullah) o zaman arkadaşını: “Üzülme Allah bizimle beraberdir” diyordu...” (Tevbe, 9/40).

— (Ey Muhammed!) De ki: ben ancak şu iki şeyden biri ile öğüt veriyorum: İkişer ikişer ve teker teker karşımda durmanızı, sonra arkadaşınızda delilikten hiçbir eser olmadığını düşünmenizi istiyorum...” (Seb’e, 34/46).

— “Arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve batıla inanmadı.” (Necm, 53/29.)

— “Bir arkadaşlarını çağırdılar, o da cüret gösterip kılıcını çekerek deveyi kesti.” (Kamer, 54/29).

dost, beraber olan ve bir arada geçinen, itaat eden vb. anlamlarının yanında bir şeye malik olan, bir şeye tasarruf ve güç yetiren kimse anlamlarına da gelmektedir.⁷ Dil bilimcileri, aslında mastar vezni olan “faâle” ölçüsünde kullanılan tek cemi kelimenin “sahâbe” kelimesi olduğunu iddia ederler.⁸ Nitekim Kayle’den gelen şu haber de bu kullanımı doğrulamaktadır: “Rasûlullah’ın arkadaşlarını aramak için dışarı çıktım...” (haractü ebteği es-sahabete ila Rasûlillahi=Rasûlullah’a arkadaşlık arzusuyla yola çıktım) şeklindeki haberde de “sahib”in çoğulu olan “sahâbe” tabiri kullanılmaktadır.⁹

Zamanının çoğunu Hz. Peygamber’le geçiren, hicret yolculuğunda ona yoldaş olan yakın dostu Hz. Ebu Bekir hakkında Kur’an-ı Kerim’de : “*li sahibihî*” (arkadaşına)¹⁰ ifadesi kullanılmakta; aynı şekilde iç içe ve beraber oldukları, görüp tecrübe ettikleri, içini -dışını tanıdıkları Hz. Peygamber’e dikkat çekmek üzere Kur’an’da, müşriklere hitaben : “*O halde (sizin iyice – yakinen tanıdığınız) arkadaşınız (Muhammed) bir mecnun değildir.*”¹¹ ve : “*Sonra arkadaşlarınızda delilikten hiçbir eser olmadığını iyi düşünmenizi istiyorum...*”¹² ayetlerinde “sahib” kelimesinin “arkadaş” ve “dost” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Yüce Allah epey bir süre¹³ balığın karnında kalan Yunus (s) için: “*Balık sahibi (Yunus) gibi olma...*”¹⁴ ifadesini, Salih (s)’ın devesini boğazlayan, Semud kavminin tanıdığı kendi içlerinde bulunan meşhur kızıl zorba Kudar b. Salif için de: “*(Semud kavmi) arkadaşlarını çağırdılar; O, bıçağı çekip deveyi kesti.*”¹⁵ ayetlerinde “sahib” ifadesini kullanmaktadır. Aynı şekilde biri mü’min, diğeri kafir olarak babalarından miras almış olan, mü’min olanın çok hayır yaptığı, kafir olanın ise malını arazi ve akara harcadığı İsrailoğullarından iki kardeş hakkında da Yüce Allah’ın, “*O adamın*

— “*O halde (sizin yakinen tanıdığınız) arkadaşınız (muhammed) mecnun değildir.*” (Tekvir, 81/22). Bu konuda ayrıca bkz. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2546.

⁷ Ragıb, 275.

⁸ İbn Manzur, I, 519; İbnü’l-Esir, en-Nihaye, III, 12; Zebidi, I, 332; Asım Efendi, I, 334.

⁹ Aynı yerler.

¹⁰ Tevbe 9/4.

¹¹ Tekvir, 81/22.

¹² Sebe 34/46.

¹³ Epey bir süre balığın karnında kalan (Saffet, 142-144) Yunus’un (a.s) kalma ve karar müddetiyle ilgili olarak ilk müfessirlerden Süddî, Kelbi ve Mukatil b. Süleyman 40 gün, Dahhak 20 gün, Ata 7 gün, Mukatil b. Hayyan 3 gün sayılarını vermekte ve hatta bu süre bir saat olarak da verilmektedir (Taberi, *Camiu’l-Beyan*, 23/65; Kurtubi, *el-Cami li Ahkami’l-Kur’an*, 15/123). Görüldüğü üzere epey bir süre balığın karnında kalan Yunus b. Matta’nın kalma ve karar müddetinin miktarını tayin konusunda birçok ihtilaf bulunmakta, bu miktarı tayinle ilgili sarıh bir nas bulunmamaktadır.

¹⁴ Kalem, 68/48.

¹⁵ Kamer, 54/29.

başka ürünü de vardı. Arkadaşıyla konuşurken ona “Ben, malca senden zenginim; adamca da senden güçlüyüm dedi.”¹⁶ şeklinde hikaye ettiğini ve böylece “sahib” kelimesinin Kur’an’da “kardeş” ve “arkadaş” anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz. Kur’an’da, kıyamet saatindeki korku ve dehşet sebebiyle kişilerin birbirinden kaçışından bahsedilirken de: “İşte o gün kişi kaçar kardeşinden, ana ve babasından, eşinden ve oğullarından...”¹⁷ buyurulmaktadır. Bu ayetlerin bağlam ve kontekstleri incelendiğinde Kur’an’da “sâhib” ve müennesi “sahibe” kelimesinin genelde “eş, dost, kardeş ve arkadaş” anlamlarına geldiği; uzun süre bir birliktelik ve iyice tanıma anlam esprisini içerdiği görülmektedir.

“Sahabi” kelimesinin kavramsal çerçevesi ile ilgili problemin izahı için, kelimenin sözlük anlamıyla hadis literatüründeki anlamları arasında da bir karşılaştırma yapmanın, böylece iki anlam arasındaki ilintileri tesbitin, bizleri gerçekçi ve sıhhatli bilgiye ulaştıracağı inancındayız. Yukarıdaki verilerde de görüldüğü üzere “**suhb**” aslından “**sahabi**” kelimesi ve türevleri, sözlükte “Bedenle beraberlikten daha çok, inayet ve himmetle olan beraberlik (destek), arkadaş ve dost olma, hemdem olma ve bir arada geçinme, mülazemet, itaat etme, boyun eğme, himaye, vb.” anlamları muhtevidir. Bunun yanında kelime, lügatlarda “süreklilik ve mülazemeti gerektiren bedeni beraberlik, dost ve arkadaş olma” anlamlarıyla tebarüz etmekte, ancak kısa ve uzun bir süreden bahsedilmemektedir. Her ne kadar kelimenin lügat anlamları, mutlak anlamda “suhbet”¹⁸ e taallük etmese, kısa ve uzun beraberliği belirlemese de, anlamlar içerisinde daha çok örfte geçerli olan “uzun süre arkadaş ve beraber olma, bir arada geçinme, iç içe olma, tanıma, itaat etme, koruma ve devam etme” anlamlarının öne çıktığı görülmektedir.¹⁸ Nitekim Arab Dilinde “**hadimü filanın**”(filanın hizmetçisi) tabiri bir ve beraberlikte te’kit ifade ettiği gibi, “**sahibü filanın**”(filanın arkadaşıdır) sözü de bir ve beraber olmada te’kit ifade etmekte, bir arada olup iyi geçinme ve hemhal olmayı ifade etmektedir.¹⁹ Ancak Hadis Literatüründe ve özellikle muhaddislerin “**sahabi**” kelimesini tariflerine baktığımızda bu tarif, kelimenin sözlük anlamlarıyla örtüşmemekte ve aynı anlamları ihtiva etmediği görülmektedir.

¹⁶ Kef, 16/34, 37.

¹⁷ Abese, 80/34-36.

¹⁸ Ragıp, 275; İbn Manzur, I, 519-521; Zebidi, I, 332-333; Asım Efendi, I, 334-335.

¹⁹ Bkz. Ragıp, 275; Sehavi, *Fethü'l-Müçis*, IV, 78.

2-Istılah Anlamı : “Sahabi” kelimesinin tarifinde klasik İslam bilginlerinden Muhaddislerin ve Usulcülerin birbirlerinden farklı iki temel yaklaşımda olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, “sahabi” kelimesinin lügat anlamlarını esas alarak bir an dahi olsa Hz. Peygamberi gören mü’min herkesin sahabe sayılacağını ileri sürmekte²⁰; bu iddialarını daha çok muhaddis imamlardan Ahmed b. Hanbel (241/855) ve Buhari (256/870) gibi meşhur muhaddislerin de tercih ettiği: “Hz. Peygamber’in sohbetinde bulunan veya O’nu gören müslümanlar, O’nun ashabındandır.”²¹ tanımı ve özellikle muhaddislerce en mükemmel tanım olarak kabul gören “Sahabi, mü’min olarak Rasülullah’a (s) mülaki olan ve arada irtidat etmiş olsa bile mü’min olarak vefat eden kimsedir.”²² şeklindeki İbn Hacer’in (852/1448) tanımına dayandırmaktadırlar. Görüldüğü üzere, bu tanım içerisine, yaşından ve rüşdünden bahsetmeksizin Rasülullah (s) ile birlikte kısa veya uzun süre oturup kalkan, ondan rivayet eden veya etmeyen, bir an dahi olsa onunla birlikte olan, hatta yolda veya herhangi bir yerde karşılaşan veya birkaç adım yürüyen, a’malık gibi bir engelden dolayı onu göremeyen kimseler dahi girmektedir.²³ Oysa daha önceki tarihçilerden Vakidi’nin(207/822) aktardığına göre bazı İslam bilginleri Rasülullah’ı(s) görmeyi akil ve baliğ olma ile kayıtlamaktadırlar. İbn Amr (255/869) de ilim ehlinin sahabinin tanımıyla ilgili görüşünü şöyle belirtir: “Buluğ çağına ermiş olduğu halde müslüman olan, dini akledip onu rızasıyla kabul eden, gündüzün bir saat dahi olsa Rasülullahı gören kimse sahabidir; ancak Rasülullah’ın ashabı, İslam’daki önceliklerine göre tabakalara ayrılmaktadır.”²⁴ Meşhur muhaddislerden Ali İbn’l-Medini(234/848 ise sahabiye, “Rasülullahla sohbet eden bir saat dahi olsa gündüzün onu gören kimse” olarak tanımlar.²⁵ İbnü’l-Medini’nin bu tanımına göre “mü’min olma” koşulunu zımnen kabul ettiğimizde, bir saat gibi kısa süreli bir sohbet dahi sahabi olmak için yeterli olmakta; gündüzün görme koşuluyla da Hz. Peygamber’i geceleyin gören veya rüyada

²⁰ İbn Salah, *Ulümü’l-Hadis*, 293; Amidi, *el-Ihkam*, II, 92, 93; Suyuti, *Tedribü’r-Ravi*, II, 211; Sehavi, IV, 77.

²¹ Buhari, *es-Sahih*, Fezailü’s-Sahabe, I(IV.188); Hatib, *el-Bağdadi, el-Kifaye fi İlmi’r-Rivaye*, 51; İbn Salah, 293; Amidi, II, 92-93; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gabe*, I, 12; İbn Kesir, *el-Baisü’l-Hasis*, 134; İbn Hacer, *Fethü’l-Bari*, I,7; Ayni, *Umdetü’l-Kari*, XVI, 169; Sehavi, IV, 77.

²² İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, 109; *el-Isabe*, I, 7 (mukaddime).

²³ Hatib, 51; Amidi, II, 92-93 ; Kasimi, Muhammed Cemaeddin, *Kavaidü’l-Tahdis*, 208.

²⁴ Hatib, 50, 51; Sehavi, IV, 84.

²⁵ İbn Hacer, *Fethü’l-Bari*, VII, 5; Sehavi, IV, 77.

gören kimse sahabi olamamaktadır. Ahmet b. Hanbel (241/855)'e göre de sahabi, "Hz. Peygamber ile bir yıl, bir ay, bir gün veya bir an beraber olan ve O'nu gören kimsedir."²⁶

Yukarıdaki tanımlardan anlaşıldığı üzere halef ve selef klasik hadis bilginlerinin geneline göre, kendisiyle uzun süre sohbet etmese, O'ndan bir şey rivayet etmese de Rasülüllah'ı müslüman olarak gören kimse sahabi sayılmaktadır.

Buhari, Ebu Zura (281/894) ve sahabe adları üzerinde eserleri olan İbn Abdilberr (463/1071), İbn Mende, Ebu Musa el-Medini ve İbnü'l-Esir gibi birçok muhaddis alimler "sahabi" isimlendirmesi için kısa bir an da olsa mücerret rü'yetin yeterli olduğu görüşündedirler. Diğer bir kısım hadis bilginleri ise "sohbet" isimlendirmesi için Rasülüllah'ı görmenin yanında bir iki hadis ve hatta bir kelime rivayetini dahi yeterli olduğunu söylerler.²⁷ Bu durumda muhaddisler, kelimenin sadece lügat anlamını esas almış, örfi anlamına itibar etmemiş görülmektedir. Halbuki bu durum, daha evvel belirtildiği üzere delalet ettiği anlamlarda birliktelik ve arkadaşlık süresi tebaruz etmemiş olmakla birlikte, uzun süre birliktelik ve arkadaşlık anlamı daha galip olan "sahabi" kavramıyla örtüşmemektedir. Ne yazık ki, uzun bir süredir İslam toplum hayatında egemen olan ve sahabenin tamamına "adalet" vasfı isnadını mutlaklaştıran ve böylece onların kişilik ve rivayetlerini dokunulmazlık zırhıyla koruyan bu anlayıştır.

Kadı Ebu Bekir el-Bakillani (403/1012) ise sahabe kavramının sözlük ve örfi anlamları üzerinde durarak bu iki anlam arasındaki ilintiyi şu şekilde tespitte çalışır : "Sahabi (adı arkadaşlık ve beraberlik anlamındaki "suhbe" mastarından olup ve sohbetle ilgili bir sürenin belirlenmediğinde dilciler arasında bir ihtilaf yoktur. Kelimenin sözlük anlamına göre ister az ister çok olsun Rasülüllahla sohbeti olan herkes sahabi olmaktadır. Fiilden türeyen isimlerin hepsinde durum böyledir. Nitekim "Filan kimse ile bir yıl, bir ay, bir gün veya bir süre arkadaşlık ettim." denildiğinde burada sohbet, azı da çoğu da içine almaktadır. Bununla beraber İslam alimleri, örfte sahabi ismini ancak Hz. Peygamberle sohbeti uzun soluklu olan ve uzun süre bir arada yaşayan kimseler için kullanırlar; yoksa O'nunla bir an karşılaşan, biraz yürüyen kimseler için değil."²⁸

²⁶ Hatib, 51; Amidi, II, 91; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, I, 12; Sehavi, IV, 77.

²⁷ İbn Salah, 293; İbn Kesir, 133; Sehavi, IV, 77, 88.

²⁸ Hatib, 51; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, I, 12; Sehavi, IV, 77, 78.

Bununla beraber Bakillani'ye göre Hz. Peygamberle sohbeti uzun süre devam etmese, ama sadece bir hadis rivayet etse, emin ve güvenilir kimsenin rivayeti kabul edilir ve onunla amel edilir.²⁹ Ancak yine de Bakillani bu konuda sohbetin çokluğuna, görme ve görüşmenin devamlılığına itibar etmektedir ki, O'nun bu sahabe telakkisi meşhur dil bilgini Ragıb (502/1108)'ın Müfredat'ındaki "sahip" kelimesinin lügat anlamıyla örtüşmektedir.³⁰

Sahabenin tanımı konusundaki iki temel anlayıştan diğeri ise ehl-i hadisin zıddına kısa süreli karşılaşma ve görmenin sahabi kavramını izah için yeterli ve doğru olmadığını; ancak uzun süre Rasûlullahla birlikte olanlara, O'nunla sohbet edenlere "sahabi" denilebileceğini ileri süren Usulcülerin anlayışıdır. Bu anlayışa zahib olanlar; "**sahip**" kelimesinin zengin olan lügat anlamlarının yanında örfî anlamı esas almaktadırlar. Usulcülere göre, sahabe olmak için Hz. Peygamberle uzun süre görüşmek, beraber olmak şarttır.³¹ Usulcülerin cumhuruna göre ise "**sahabi**", kendisini Hz. Peygamber'e tahsis eden, ittiba ve yararlanmak için uzun süre O'nunla sohbet eden kimsedir.³²

Bu konuda İbnü'l-Esir(630/1233) ise şöyle der : Lügat anlamı itibar alınarak bir saat sohbet edene de "**sahabi**" adı verilebilir. Ancak örf bu kelimeye daha özel bir anlam kazandırmıştır. Buna göre "sahabi" ancak uzun süre sohbet eden kimseye denir.³³ Bazı usulcülere göre ise Hz. Peygamber'e elçi olarak gelen ve fakat O'nunla uzun süre beraber olmayan kimseye sahabi denilmemektedir. Bir kimsenin sahabi olabilmesi için Rasûlullah'ı dinlemesi, O'ndan bilgi alması ve O'na ittiba etmiş olması gerekir.³⁴ Nitekim el-Mazeri (536/1141) de "**Sahabe uduldür.**" sözüyle Hz. Peygamber'i sadece bir gün gören, ziyaret ve başka bir amaçla gelerek kısa bir müddet beraber olup, sonra ayrılıp gidenleri değil, Rasûlullah'ın devamlı yanında bulunup O'na yardım eden, O'nu koruyan kimseleri kastettiğini belirtmektedir.³⁵ Sahabilik vasfı için uzun süre beraberliği şart koşanlardan Hanefî alim Kadı Ebu Abdillah es-Saymeri (436/1044) de sahabi olmak için, bir şey rivayet etmese ve bir şey

²⁹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, I, 12.

³⁰ Ragıb, 275.

³¹ İbn Salah, 293; es-Suyuti, *Tedribü'r-Ravi*, II, 210, 211; Sehavi, IV, 84, 86.

³² Amidi, *el-İhkam*, II, 92, 93 ; Abdülaziz el-Buhari, *Keşfü'l-Esrar*, II, 712; Ayrıca bkz. Abdülaziz el-Buhari, II, 710-715; Sehavi, IV, 84, 85.

³³ İbnü'l-Esir, *Camiu'l-Usul*, I, 134; Ayni, XVI, 169.

³⁴ İraki, *Fethü'l-Muğis bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadis*, 342 - 345; es-Suyuti, II, 210; Sehavi, IV, 85.

³⁵ İbn Hacer, *el-İsabe*, I, 10-11; es-Suyuti, II, 214; Sehavi, IV, 98.

öğrenmese de görmenin yanında bir arkadaşlık vasfıyla kendini Rasülullah(s)'a tahsis etmek gerektiği kanaatindedir. Şafii alim Ebu'l-Hüseyin el-Kattan da "sahabi"yi, Rasülullah (s) ile sohbetinin yanında kendisinde adalet vasfının belirttiği kimse olarak tanımlar.³⁶ Sahabi tanımıyla ilgili olarak hadis bilginleri'nin bu değerlendirmeleri bize her iki görüşü işaret etmekle birlikte usulcülerin görüşünün daha gerçekçi olduğunu göstermektedir. Ayrıca İbn Kütaybe'nin(276/889) "ehl-i hassa",³⁷ adı Ebu Abdillah es-Saymeri'nin " ihtisasü'sahib" ve Ebü'l-Hüseyin el-Kattan'ın(628/1320) "es-sohbetü'l-ittisafü bi'l-adaleti"³⁸ diye nitelendirdikleri ve"sahabi" kavramına yükledikleri özel arkadaşlık ve beraberlik anlamları, Rasülullah'ın(s) manevi ikliminde sünnet terbiyesi almış kimseler olarak "sahabi" kavramını biz hadiscilere daha gerçekçi tanımlamaktadır.

Bu durumda Fıkıh Usulcülerini ve Usulcülerin Cumhuru'nun "Sahabi" tanımları, kelimenin genel ve sözlük anlamlarıyla daha çok örtüşmekte; kelimeye örfün yüklediği hususi manaya daha uygun düşmektedir. Çünkü örfü göre sahabi, beraberliği çok olan ve beraber olduğu ile hemhal olan kimsedir. Kur'an'daki "Ashabü'l-Karye", "Ashabü'l-Kehf", "Ashabü'r-Rasul", "Ashabü'r-Rakim", "Ashabü'l-Cenneti" vb. tabirler ve hatta "hadis tedrisine devam eden, hadis ilmini benimseyip onunla özdeşleşen kimse" anlamındaki "Ashabü'l-Hadis" tabiri de bu manada kullanılmaktadır.³⁹

Söz konusu kelimenin Hz. Peygamber zamanında ve O'ndan hemen sonraki kullanımının "uzun bir süre beraberlik" ifade ettiğine Şu'be yoluyla Enes b. Malik'ten gelen şu rivayet ve benzerleri delalet etmektedir: Henüz sahabilerden birçok kimse hayatta iken, tabiinden bazı kimseler meşhur sahabi Enes b. Malik'e gelerek : "Rasülullah'ın ashabından, senden başka kimse kaldı mı?" diye sorarlar. Hz. Enes onlara : "O'nu gören bazı bedeviler var, ama O'nunla sohbeti olan kimse (sahabi) kalmadı." diyerek cevap verir.⁴⁰ İbn Salah'ın(643/1245) belirttiğine göre, senedi "ceyyid" olan bu haberi Müslim, Ebu Zura'nın huzurunda rivayet etmiştir.⁴¹

³⁶ Sehavi, IV, 88.

³⁷ İbn Kütaybe, *Te'vilü Mutelifü'l-Hadis*, 30.

³⁸ Sehavi, IV, 88.

³⁹ Amidi, 93.

⁴⁰ İbn Salah, 294; İbn Kesir, *el-Baisü'l-Hasis*, 134; es-es-Suyuti, *Tedribü'r-Ravi*, II, 211; Sehavi, IV, 85.

⁴¹ İbn Salah, 294; İbn Kesir, 134.

Meşhur sahabi ravi Ebu Hureyre (58/677) de, Rasülullah(s) ile bir arada bulunma süresini, “Rasülullah’la üç yıl sohbet ettim.”⁴² sözleriyle ifade etmektedir. Hz. Ömer, halifeligi sırasında yaralanıp acılar içerisinde kıvrılırken, yanına teselli için gelen İbn Abbas : “Ey mü’minlerin emiri! Her ne kadar bu olay başına geldiyse de sen Rasülullahla sohbet ettin ve sohbetini de güzel yaptın; O senden hoşnut olarak ayrıldı. Sen Ebu Bekirle de sohbet ettin ve O’nunla da sohbetini güzel yaptın; O da senden hoşnut olarak ayrıldı...” sözlerinde herhalde “sohbet” kelimesiyle uzun bir süre beraber yaşamayı, arkadaş ve dost olmayı kastetmekteydi.⁴³

“Sohbet” kelimesinin uzun süre beraberlik ve arkadaşlığı ifade etmesi ile ilgili olarak tabiin muhaddislerden Said b. Müseyyeb (93/711)’in, “Biz ancak Rasülullah(s) ile bir veya iki sene birlikte kalanları ve O’nunla birlikte bir veya iki defa savaşa katılanları sahabi sayıyorduk.”⁴⁴ sözü de “sohbet” kelimesinde bulunan uzun süreli birliktelik anlayışının önemli bir örneğidir. Bu anlayışı te’yid eden bir başka olay da Basralı muhaddis Asım Süleyman el-Ahval (141/758)’in Abdullah b. Sercis hakkında söylediği : “O, Rasülullah’ı gördü ama O’nunla sohbeti olmadı.”⁴⁵ şeklindeki sözünün ardından Abdullah b. Sercis’in : “Rasülullah’ı gördüm; yanına girdim; yemeğini yedim; suyundan içtim; nübüvvet mührünü gördüm.”⁴⁶ demesine rağmen usulcüler tarafından sahabi kabul edilmemesi, kısa süreli beraberliğin sahabi vasfı için yeterli olmadığını göstermektedir. Bütün bu rivayetler (ayet, hadis ve haberler) açık bir şekilde Hazreti Peygamber’i gören her mü’min kimsenin sahabi olamayacağını işaret etmektedir. Demircan’ın da belirttiği üzere, burada değinmek istediğimiz husus, doğal olarak Rasulü Allah’ın(s) yakın arkadaşlarına, O’na ittiba eden, O’ndan ilim alan kimselere ait olması gereken bir vasfın yani dini daha doğru anlama, anladıklarını yaşama ve adil olma imtiyazlarını taşıyan “sahabi” vasfının, O’nu müslüman olarak gören herkese tanınmasının doğru ve haklı olmayacağı kanaatidir.⁴⁷ Bu durumda “Hz. Peygamber’i her gören sahabi sayılmaz.” anlayış ve görüşüne de denilecek hiçbir şey yoktur.

⁴² Buhari, Menakıb, 25 (IV,175).

⁴³ Buhari, Fezailü’l-Ashab, 6 (IV,201).

⁴⁴ Hatib, 50; İbn Salah, 293; İbn Kesir, *el-Baisü’l-Hasis*, 134; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gabe*, I, 18; es-Suyuti, *Tedribü’r-Ravi*, II, 211; Sehavi, IV, 86.

⁴⁵ İbn Hanbel, V, 82-83; Hatib, 50; Sehavi, IV, 85.

⁴⁶ İbn Hanbel, V, 82 - 83.

⁴⁷ Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 9 (Bkz.dipnot)

Hal böyle olunca İbn Hacer'in(852/1448) hemen bütün eserlerinde sunduğu "sahabi" tanımı,⁴⁸ şer'i bir ıstılah olarak klasik hadis bilginleri tarafından tercihle kabul görmüş olsa da kabul gören tek tanım değildir. İstılah olarak klasik usul kitaplarına yerleşmiş olsa da ittifakla kabul edilen, genel geçer bir tanım olmamalıdır. Hatta en sahih ve en mükemmel tanım olarak görmek de gerçeği bulmak için bilimselliğin gerektirdiği araştırma, sorgulama ve üretme,yansıklık ve nesnellik ilkelerine uygun değildir. Zira "sahabi" kavramıyla ilgili böyle bir tarif, "efradını cami ağyarını mani" olma özelliğinden yoksundur. Üstelik bu şer'i ıstılah, "sohbet" kelimesinin etimolojik ve örfi anlamlarını da tam karşılamamakta, dolayısıyla bu tanımla "sahabi" terimi tebellür etmemektedir. Şöyle ki "mülaki olma" ifadesinin, kelimenin kökünde ve örfte hakim olan anlamları olan beraberliği, arkadaşlığı, hemhal olmayı karşılayıp karşılamadığı; "lika"nın süresi (kısa veya uzunluğu), "lika" sırasında sohbet ve rivayetin olup olmadığı; tarifin insan cin nevine delaleti, bi'setten veya sonraya taalluku, "lika"dan sonra arada irtidat etmiş kimselerin durumları ve benzeri hususlarda açıklık görülmemektedir. Ayrıca "Usulcülerin tanımlarına itibar ettiğimiz takdirde, Peygamber'i kısa süre görmüş olan birçok mü'min kimse (Cerir b. Abdillan el-Beceli gibi sahabiler) dışarıda kalmış olur."⁴⁹ şeklindeki bir anlayış ve vehim ise, çağdaş hadis bilginlerince mantığı olmayan gerçek ve bilimsel tanımdan bir çeşit kaçış ve hatta bilimsel gerçeğin ortaya çıkmasını engelleyen bir durum olarak değerlendirilmektedir.

II-Ravinin Adaleti

Hadis usulü ile ilgili klasik ve meşhur eserlerde üzerinde durulan "adalet" kavramı, ravilik vasfı için vazgeçilmez bir koşuldur. Ancak bir ravi hakkında muhaddislerin (cerh ve ta'dil imamlarının) ortaya koydukları kriterler, değer hükümleri izafi olduğundan kesin ve katıyet ifade eden nihai karar olmamaktadır. Nitekim çağdaş bilim adamlarımızdan Polat ve Kırbasoğlu, cerh ve ta'dilin öznelliğini, bir ravinin adil olup olmadığını tespit işinin subjektif bir mahiyet arzettiğini; önyargılar, şahsi kırgınlıklar, siyasi tartışma ve çekişmeler, mezhep taassubu, çıkar çatışması vb. faktörlerin cerh ve ta'dilin

⁴⁸ Sahabi : "Mü'min olarak Rasûlullah'a mülaki olan -arada irtidat etmiş olsa bile- müslüman olarak ölen kimsedir." (İbn Hacer, *el-İsabe*, 1, 4, 5; *Nüzhetü'n-Nazar*, 109)

⁴⁹ Hatib, 50; İbn Salah, 293-294; Şehavi, IV, 86, 98.

tespitinde rol oynayabileceğini; dolayısıyla cerh ve ta'dil ile ilgilenen muhaddisin bir raviyle ilgili değerlendirmesinde (ta'dil ve tezkiyesinde) bu tür etkenleri titizlikle araştırıp incelemesi gerektiğini belirtirler.⁵⁰ Ayrıca, bir raviyi ta'dil etmek, yani hakkında adil hükmünü vermek, onun asla yalan söylemeyeceği ve bir daha gerçek dışı beyan ve aktarımlarda bulunmayacağı anlamına gelmez. Bu konuda değişken doğallı insanın değişebileceği de gözardı edilmemelidir. Adil bir kimsenin, her sözünün doğru olduğu ve bir daha yalan söylemeyeceği iddia edilemediği gibi, yalancı kimsenin de her sözünün yalan olduğu ve hiçbir zaman doğru söylemeyeceği iddia edilemez. Ancak hadis ilminin dindeki konumuna itibarla ravilik vasfının dikkat ve titizliği gerektiren özel bir alanı teşkil eder. Ravide "adalet" vasfı ise hadis naklinde, rivayetlerinin kabulü noktasında bütün ravilerde bulunması gereken en önemli vasıflardan birisi ve birincisidir.

Bazı klasik hadis usulü kitaplarında belirtildiği üzere, usulcülere göre, ravinin adaletinin belirtileri özetle şunlardır : Büyük günahları terketmek, küçük günahlarda ısrar etmemek, şahsiyeti ve kişiliği zedeleyici bazı mübahlardan sakınmaktır. Ravide adalet vasfının unsurlarına gelince, kısaca onlar müslüman olmak, akıllı ve baliğ olmak, fisk sebeplerinden (masiyetlerden) uzak kalma, mürüeti (kişilik ve şahsiyeti) ihlal edici hatalı ve kusurlu davranışlardan uzak olmak.⁵¹ Sözlükte, "nakletmek" ve "taşımak" kök anlamlarından "nakleden" ve "taşıyan" anlamlarına gelen "ravi" kelimesi⁵² ise, terim olarak "sünnet vb. haberleri nakleden yani Hz. Peygamber'in söz fiil, takrir ve vasıflarını rivayet eden kimse"⁵³ demektir. Bilindiği üzere, rivayetin sıhhati herşeyden önce, onu nakleden kimselerin güvenilirlik şartlarını taşıyıp taşıyamamalarına bağlıdır.

Görüldüğü üzere, "ravinin adaleti" denilince hem onun doğruluk ve dürüstlüğü, hem de dindarlığı kastedilmektedir. Bütün bu vasıflar, ravinin güvenilirliği için yetmemektedir. Bütün bu vasıflar yanında güvenilir bir ravi için güçlü bir hafıza da gerekmektedir. Hadis usulünde buna da "ravinin zabtı" denilmektedir. Rivayeti delil

⁵⁰ Bu konuda bkz. Polat, Selahaddin, *Hadis Araştırmaları (Cerh ve Ta'dilin Öznelliği)*, 45-65; Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 134-135.

⁵¹ Bu konuda bkz. Hatip, 80-81; İbn Salah, 104; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 44, 47; Polat Selahaddin, *Bid'atının Rivayeti, E.Ü.İ.F.D.*, III, 409; Toksarı Ali, *Nisap Açısından Rivayet ve Şehadet Farkı, E.Ü.İ.F.D.*, I, 231; Bakan, 32-33.

⁵² Asım Efendi, IV, 990.

⁵³ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 369, 371; Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 128.

sayılabilecek kimsenin adaletli ve rivayetinde zabt sahibi olmasının şart olduğu hususunda ise hadis ve fıkıh alimleri icma etmişlerdir.⁵⁴ İlahi mesajların (vahyin) ve Hz. Peygamber'in sözlerinin ilk muhatapları olan sahabiler, birer insan olmaları hasebiyle dinleme, hıfz ve zabt, anlama, kavrama ve muhakemeleri cihetleriyle eşit olmadıkları gibi, Allah ve Rasulü'ne iman, ittiba, sevgi ve samimiyet dereceleri, kısaca Allah ve Peygamber telakkileri yönleriyle de birbirlerinden farklıydılar. Ancak ele alacağımız konu, bütün sahabenin ravilik vasıflarından adalet şartını taşıyıp taşımadıklarını değerlendirme şeklinde olacaktır.

III-Sahabenin Adaleti

Kuşkusuz nebevi sünneti en iyi bilen, yaşayan, koruyan ve sonraki nesillere aktaran nesil sahabedir. Bu bakımdan sünneti daha sonrakilere aktaran bu neslin, dindeki konumlarını ve rivayet değerlerini tanımak, özellikle hadisçiler için oldukça önemlidir. Hz. Peygamber'i ve hadislerini sahabesiz düşünmek mümkün değildir. Biz burada ashabı bir bütün olarak çeşitli yönleriyle ele almak durumunda değiliz. Zaten bu boyutta bir çalışma da bu safhada mümkün olamaz.

Ashabın çoğunun adil olmadığını iddia eden bazı ehl-i bid'at mezheplerinin⁵⁵ dışında ashabın hepsinin adaletine itiraz eden ve onların hepsini tenkit eden hiçbir İslami mezhep yoktur. Bidatçı fırkalar hariç Ehl-i Sünnet, fitneye karışan ve karışmayan bütün sahabileri itimada şayan ve adil görmektedir. Onlar, sahabenin adaletinden kastın, onların hadis rivayetinde yalan söylemekten kaçınmaları ve rivayetlerinin reddini gerektirecek bir sapmadan uzak olmalarıdır.⁵⁶ Ehl-i Sünnet ülemasının ekserisini teşkil eden diğer görüşte olanlar, sahabenin tamamının adil olduğu; cerh ve ta'dile tabi tutulamayacağı; onları eleştirmenin fisk ve insafsızlık olduğunu ileri sürmektedirler. Buna karşın bir başka görüş sahipleri ise sahabenin böyle mutlak surette adil olduğunu kabul etmemekte; adaletin, sahabenin tümü ve herbir ferdi için değil, bir nesil olarak geneli için geçerli olabileceğini iddia etmektedirler. Amidi'nin "el-İhkam"ında da

⁵⁴ İbn Salah, 104.

⁵⁵ Ehl-i Bid'attan Mu'tezile ve özellikle Şia'dan selefle söven Rafiziler ve onların Hattabiye kolu ile Hariciler, bu konuda bkz. İbn Kesir, *el-Baisü'l-Hasis*, 135; es-Suyuti, I, 325-327; Şevkani, *İrşadu'l-Fuhul*, 70.

⁵⁶ Hatib, 49; Nevevi, *İrşadü Tullabi'l-Hakaik ila Marifeti Sünen-i Hayri'l-Halaik*, II, 591; es-Suyuti, II, 214.

belirttiği üzere sahabe, adaletleri konusunda genel olarak şu şekilde kategorize edilmektedir⁵⁷ :

1- Sahabenin Tamamının Adil Olduğunda İttifak Edenler:

Ehl-i Sünnet alimlerinin geneline ve klasik hadiscilere göre fitnelere karışmış olsun veya olmasın, bir hadis ravisi sıfatıyla, sahabilerin hepsi adildirler, dürüst ve itimada şayandırlar. Alimler, bu görüşlerini “**es-Sahabetü küllühüm Udülün**” (Ashabın hepsi adildirler) tabiriyle formüle etmişlerdir.⁵⁸ Klasik hadis bilginlerini bu görüşe sevkeden faktör, sahabenin değer ve faziletini işaret eden aşağıdaki ayet ve hadislerdir :

a- Ayetler : “*Böylece biz sizi, insanlığa şahitler olmanız, Rasulün de size şahit olması için vasat (mu'tedil) bir ümmet yaptık...*”⁵⁹ (İbn Abdilber'e göre bu ayet, başta sahabe olmak üzere bütün ümmet için ta'mim ifade etmektedir.)⁶⁰

– “*Siz insanlar için (insanlığın iyiliği için) çıkarılan, iyiliği emreden, fenalıktan alıkoyan ve Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz...*”⁶¹ ayeti ve : “*Muhammed Allah'ın elçisidir. O'nun beraberinde bulunanlar kafirlere karşı sert, birbirlerine merhametlidirler. Onları rükuya varırken, secde ederken, Allah'tan*

⁵⁷ Amidi, II, 90 – 91. Bu konuda Şevkani, ülemanın 5 ayrı görüşte olduğunu özetle şöyle belirtir: **Birinci görüş sahipleri**, “Ravinin adaletini araştırma gereği ancak sahabilerin dışındakiler içindir; sahabe hakkında aslanan onların adaletleridir; sahabilerin rivayetleri, hallerini araştırmaksızın kabul edilir.” diyen kimselerdir. Şevkani, İbn Hacib'in de ülemanın çoğundan böyle rivayet ettiğini, Kadı'nın ifadesiyle selef ve halef Cumhuru'nun görüşünün bu olduğunu; Cüveyni'nin ifadesiyle bu hükmün icma olduğunu belirtir.

İkinci görüş sahipleri, “Sahabenin adaletteki hükmünü, sahabiler dışındaki raviler değerinde görüp onların hallerini de diğer raviler gibi araştırma gereğini duyanlardır. Şafii alim Ebü'l-Hüseyn bunlardan olup, o, sahabi Vaḫşi'nin Hz. Hamza'yı katlettiğini; Velit b. Ukbe'nin şarap içtiğini ve bu tür amellerin adalete muhalif olduğunu belirtir. Bu görüşte olanlar, sahabiler içinde daha böyle günah işleyen fasık ve nifak yapan kimselerin bulunduğunu ve bunların hallerinin araştırılması gerektiğini iddia ederler.

Üçüncü görüş sahipleri, Mutezili alimler, ancak fitne olaylarından önce yaşayan sahabilerin tamamının adaletli olduklarını, fitne olaylarından sonrakilerin durumları belirsiz olduğu için adaletlerini araştırmanın gerekli olduğunu ileri sürerler.

Dördüncü görüş sahipleri, sadece Hz. Ali ile savaşanların dışında kalan sahabileri adaletli kabul etmektedirler. Bu gurubu oluşturanlar Mutezile ve Şia'dan kalabalık bir topluluktur.

Beşinci görüş sahipleri ise, sadece sohbeti ile meşhur olan ve Rasûlullah (s) ile mülazemeti (beraberliği) çok olan sahabilerin adaletli olduğunu; böylelerini adaletlerini araştırmaya gerek olmadığını; bunların dışında Rasûlullah ile sohbet ve mülazemeti az olan sahabilerin rivayetleri de olsa hallerinin araştırılması gerektiğini ileri sürerler ve Vail b. Hırc, Malik b. Huveyris, Osman b. Ebi'l-As vb. örnek verirler. (bu konuda bkz. Şevkani, 69-70). Ayrıca bkz. Sehavi, IV, 93-100.

⁵⁸ İbn Abdilber, *el-İstıab fi Marifeti'l-Ashab*, 1/19; İbn Kesir, *el-Baisü'l-Hasis*, 135; Suyuti, II, 214; Sehavi, IV, 93.

⁵⁹ Bakara, 2/143.

⁶⁰ İbn Abdilber, I, 10; Şatibi, *el-Muvafakat fi Usuli'l-Ahkam*, 4/48.

⁶¹ Al-i İmran, 3/110.

lütuf ve hoşnutluk dilerken görürsün. Onlar yüzlerindeki secde izleriyle tanınırlar. İşte bu onların Tevrat'ta anlatılan vasıflarıdır. İncil'de de böyle vasıflandırılmışlardır..."⁶² Her ne kadar İbn Abdilber, bu iki ayetten birinci ayetin sahabenin geneli için değil, Mekke'den Medine'ye hicret edenler hakkında olduğunu belirtse de⁶³ anlamlarında görüldüğü üzere bu ayetler genelde Muhammed ümmetinin tamamını, özelde ise O'nun ashabını övmekte ve ancak ayetteki vasıfları taşıyanlar bu övgüye layık olmaktadır.

Genelde İslam ümmeti, özelde Bedr Harbi'ne iştirak edenler hakkında :

– “*Ey Peygamber! Allah sana ve sana tabi olan mü'minlere yeter.*”⁶⁴ buyuran Yüce Allah :

– “*İyilik yarışında öne geçen Muhacirler ve Ensar ile onlara güzelce tabi olanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır...*”⁶⁵ ayetinde de Muhacirler ve Ensar ile onlara tabi olanlardan hoşnut olduğunu belirtmektedir. Bu hoşnutluk, onların iyilikte yarışmaları ve onlara güzelce tabi olmaları sonucudur. Ancak İbn Abdilber, bu ayette Kibleteyn'e karşı namaz kılanlar veya Rıdvan biatında bulunanların kastedilmiş olabileceğini belirtir.⁶⁶

Diğer bazı ayetlerde de Yüce Allah, mahsusen Muhacir ve Ensar hakkında şöyle buyurmaktadır :

– “*İnanıp hicret eden, Allah yolunda savaşanlar ve Muhacirleri barındırıp onlara yardım edenler, işte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlara mağfiret ve cömertçe verilmiş rızıklar vardır.*”⁶⁷

– “*Andolsun ki Allah, sıkıntılı bir zamanda bir kısmının kalpleri kaymak üzere iken Muhacirlerle Ensar'ın ve Peygamber'in tevbelerini kabul etti. (Allah), onlara karşı şefkatli ve merhametli olduğu için tevbeleri kabul etmiştir.*”⁶⁸ Medine'ye hicret eden Muhacir ve onlara yardım eden Ensarla ilgili olarak da Yüce Allah :

– “*Allah'ın verdiği bu ganimet malları, bilhassa yurtlarından ve mallarından çıkarılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve hoşnutluk isteyen, Allah'ın dinine ve Peygamber'ine yardım eden Muhacir*

⁶² Fetih, 48/29.

⁶³ İbn Abdilber, I, 10.

⁶⁴ Enfal, 8/64.

⁶⁵ Tevbe, 9/100.

⁶⁶ İbn Abdilber, I, 3, 4, 10; İbn Kesir, *el-Baisü'l-Hasis*, 137.

⁶⁷ Enfal, 8/74.

⁶⁸ Tevbe, 9/117.

fakirlerindir. İçten doğru olanlar bunlardır. Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler. Onlara verilenler karşısında bir çekememezlik de duymazlar..."⁶⁹

Daha özel konular ve kimselerle ilgili olarak Yüce Allah Hudeybiye anlaşmasında bulunanları kastederek şöyle buyurur :

– *"Allah şu mü'minlerden razı olmuştur ki onlar, ağacın altında sana biat ediyorlardı..."*⁷⁰ İbn Abdilber bu ayette, Hudeybiye Anlaşması sırasında Rasülullah'ın yanında hazır bulunup O'na biat edenlerin kastedildiğini belirtir.⁷¹

En son olarak ve daha genel anlamda Yüce Allah, birtakım niteliklemlerle Mekke'nin fethinden önceki ve sonraki sahabilerin iman ve amel bakımından farklı olduklarını şöyle belirtir:

– *"İçinizden, Mekke'nin fethinden önce infak eden ve savaşan kimseler, daha sonra infak edip savaşan kimselerle bir değildiler. Berikiler (Mekke'nin fethinden öncekiler) daha üstün derecededirler. Allah hepsine cenneti vaadetmiştir."*⁷²

Kur'an-ı Kerim'de sahabeyi açıkça öven, onların faziletinden bahseden daha birçok ayet vardır.⁷³ Yukarıdaki ayetlerden bazılarının konuyla ilgili yönlerini, vazolunma durumlarını kısaca belirttik. Görüldüğü üzere ayetlerin pek çoğu onları övmenin yanında sebeplerini de belirtmektedir. Birçok ayet de ta'mim ifade etmektedir. Selef ve halef cumhurunun hilafına, birtakım İslam alimlerinin de belirttiği üzere ayetlerde övülen ve kendilerine cennet vaadedilen kimseler, bahsedilen nitelikleri taşıyan kimselerdir.⁷⁴

b-Hadisler : Yukarıda verilen ayetlerin yanında sahabileri öven ve onların faziletinden bahseden birçok sahih hadis de bulunmaktadır. "Ümmetimin en hayırlısı, benim zamanımdakiler (muasırılarım), sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenlerdir; daha sonra ise yalancılık yayılacaktır..."⁷⁵ Görüldüğü üzere bu meşhur hadiste sahabenin, ümmetin en hayırlısı olduğu ifade

⁶⁹ Haşr, 59/8, 9.

⁷⁰ Feth, 48/18.

⁷¹ İbn Abdilber, I, 4.

⁷² Hadid, 57/10.

⁷³ Bakara, 2/218; Al-i İmran, 3/172, 173, 195; Tevbe, 9/19-22; Nahl, 16/41, 42; Hacc, 22/58, 59; Tahrim, 66/8.

⁷⁴ İbn Abdilber, I, 5 ; Sehabi, IV, 97.

⁷⁵ Buhari, Fazail-i Ashabın Nebiyy, 1 (IV, 189); Rıkak, 7(VII, 173); Eyman, 10, 27(VII, 224, 233); Şahadet, 9(III, 151); Müslim, *es-Sahih*, Fedaili's-Sahabe, 210-216(II, 1962-1965); Ebu Davut, *es-Sünen*, *es-Sünne*, 10(V, 44); Tirmizi, *es-Sünen*, Menakıb, 57(V, 695);

edilmektedir. Ebu Said el-Hudri'den mervi, bir başka hadiste de Hz. Peygamber (s): "Ashabıma sövmeyiniz, nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki sizden biriniz Uhud Dağı kadar sadaka verse bu, onlardan birinin verdiği sadakanın bir avucuna hatta yarım avucuna bile erişemez." ⁷⁶

Abdullah b. Mugaffel'den rivayet edilen bir başka hadiste Rasülullah (s) : "Ashabım hakkında Allah'tan korkunuz; aman ha! Benden sonra onları hedef haline getirmeyiniz (onlara kin beslemeyiniz). Kim onları severse, beni sevdiği için sever; kim de onlara buğz ederse, bana buğz ettiği için buğzeder. Onları inciten beni incitmiş olur. Beni inciten de Allah'ı incitmiş olur. Kim de Allah'ı incitirse çok sürmez, Allah'ın azabı onu yakalar." ⁷⁷ görüldüğü gibi bu hadiste sahabeye dil uzatanlar, sahabeyi eleştirmede haddi aşanlar, onlara kin besleyenler açıkça tehdit edilmektedir. Konuyla ilgili bir diğer hadiste de : "Yıldızlar gökyüzünün güven kaynağıdır, onlar yok edildiği zaman gökyüzüne vaad olunan şeyler (tehlikeler) gelir, çatar. Ben de ashabım için bir güven kaynağıyım. Ben gittiğim zaman ashabıma vaad olunan şeyler (tehlikeler) gelir, çatar. Onlar (sahabe), yok oldukları zaman ise ümmetime vaad olunan şeyler (fitne, fesat, bid'at vb. tehlikeler) gelip, çatar." ⁷⁸

Ayrıca, Allah'ın Elçisi, ashabının seçkinliğini, onların insanlar içindeki konumlarını ve hidayet öncüleri olduklarını da birtakım kıyaslamalarla ifade etmektedir. "Allah, ashabımı, Nebiler ve Rasuller hariç, bütün ins ve cinne tercih etmiştir." ⁷⁹ "Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayete erersiniz." ⁸⁰ "(Ashabım!) Siz yetmiş ümmete tamamlanacaksınız; onların en hayırlısı ve en şerefli si ashabım sizlersiniz." ⁸¹

Kur'an-ı Kerim ve hadislerden tesbit ettiğimiz bu naslar ve ileride vereceğimiz ayet ve hadislerle istidlal ederek öncelikle klasik hadisçiler ve ehl-i hadis olmak üzere İslam alimlerinin geneli, herhangi bir kimsenin ta'diline gerek kalmadan, sahabenin tamamının adaletini sabit görmekte idirler. Fitne olaylarına karışmalarının da

⁷⁶ Buhari, Fedailü'l-Ashab, 5(IV,195); Müslim, Fedailü's-Sahabe, 221-222(II,1967-1968); Tirmizi, Menakıb, 59(V,696); Ebu Davud, es-Sünne, 11(V,45); İbn Hanbel, Müsned, III, 11.

⁷⁷ Tirmizi, Menakıb, 59(V,626); İbn Hanbel, IV, 87, V, 54-55.

⁷⁸ Müslim, Fedailü's-Sahabe, 207(II,1961).

⁷⁹ Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 16.

⁸⁰ Beyhaki, el-Medhal, 163; Hatib, 48, Acluni, Keşfü'l-Hafa, I, 147.

⁸¹ İbn Hanbel, IV, 447; V, 3; Tirmizi, Tefsirü'l-Kur'an, 4 (V, 226); İbn Mace, es-Sünen, Zühd, 34(II, 1433).

adaletlerine mani olmadığı kanaatindedirler.⁸² Bu konuda İslam alimlerinin geneli, ilgili nasları hususi değil, sahabenin genelini nitelediğini belirterek tatmin edici bulmakta ve sahabenin ta'dili için başka delillere ihtiyaç duymamaktadır. Hatta onların adaletine taalluk eden hususlarda, münakaşa kapısının açılmasını gereksiz, bu konuda sarfedilen gayretleri de fuzuli addetmektedirler. Ehl-i Sünnet alimlerinin geneli, ravilerin konumu ve değeri ne olursa olsun, cerh ve ta'dile tabi tutarken sahabeye gelince, onların tamamını adil kabul ederler ve yukarıda verdiğimiz naslara dayanarak haklarında eleştiri yapmayı caiz görmezler. Ashabın hepsinin adil oluşu konusunda Ehl-i Sünnet icma etmiş olup,⁸³ onlar, bu konuda "**Sahabenin yaygısı dürülmüştür.**" kanaatiyle fitneye karışan ve karışmayan hepsi adildir kanaatini taşımaktadırlar. Hatta diğer hadis ravilerinin aksine onları adaletleri cihetiyle tenkit etmeyi, eleştirmeyi insafsızlık saymaktadırlar. Bu konudaki ayet ve hadislere istinaden, diğer ravilerin aksine onlara adaletsizlik isnad etmeyi hakaret ve büyük günah addetmektedirler.⁸⁴

2-Rivayetlerinin Araştırılmasında (Cerh ve Ta'dilde) Sahabeyi Sonraki Ravilerle Eşit Sayanlar : Bu görüşte olan İslam alimleri, diğer insanlar için var olan hata, unutmama, sehv vb. kusurların yani bir ravinin zabt vasfındaki eksikliklerin sahabe için de olabileceğini; onların da beşeri tabiatları gereği birtakım yanlışlara düşebilecek insanlar oldukları, bu nedenle tabiatları gereği adam öldürmek, yalan söylemek, zina etmek, hırsızlık yapmak vb. günahları işleyerek adalet vasıplarını kaybedebileceklerini; dolayısıyla diğer raviler gibi onların da incelenme ve araştırılmaları gerektiğini ileri sürmektedirler. Onlar bu görüşlerini günahkar bazı sahabileri örnek vererek te'yit etmektedirler.⁸⁵ Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın Elçisi'ne hitaben: "*De ki: "Ben de sizin gibi bir beşerim(insanım)..."*"⁸⁶ mealindeki ayetlerin ve Rasülüllah'ın (s) kendisi hakkında: "Ben ancak ber beşerim, hata da edebilirim, isabet

⁸² Hatıb, 48, 49; el-Amidi, II, 90, 91; es-Suyuti, I, 318, II, 214 ; Şehavi, IV, 93.

⁸³ İbn Abdilber, I, 19; Amidi, II, 90; es-Suyuti, II, 214; Şevkani, 70; Şehavi, IV, 95, 97.

⁸⁴ Hatıb, 48-49; Şehavi, IV, 94; Babanzade, Ahmet Naim, *Sahih-i Buhari ve Tecrid-i Sarih Tercümesi*, 19-20; Sibai, Mustafa, *es-Sünnetü ve Makametüha fi't-Teşri'i-İslami*, 261; Ebü Reyve, Mahmud, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, 53; 19-20; Bakan, 38, 48.

⁸⁵ Şehavi, IV, 97; Amidi, II, 90-91; Şevkani, 69-70.

⁸⁶ İsrâ, 17/90-95; Fussilet, 41/6; Kehf, 18/110; Kaf, 50/2; Sa'd, 38/4-8; Yunus, 10/2; Enbiya, 21/3; Fûrkan, 25/7.

de edebilirim.”⁸⁷ anlamındaki sözlerinin bu konuda delil olduğunu belirterek sahabilerin de birer beşer olarak günah işlediklerini, birbirleriyle lanetleştiklerini ve birbirlerini eleştirdiklerini ileri sürerler.⁸⁸

Adalet hususunda sahabilerin de diğer raviler gibi olduğunu; mutlak olarak onların adil olup olmadıklarını araştırmak gerektiğini ileri süren Şafi alim Ebü'l-Hüseyin İbnü'l-Kattan (628/1320), bu görüşünü te'yit için Vahşi'nin Hz. Hamza'yı şehit ettiğini ve Velid b. Ukbe'nin içki içtiğini örnek verir.⁸⁹ Adaletle aykırı davranışta bulunan kimseye sahabi adlandırmasının bir yarar sağlamayacağını söyleyen Ebu'l-Hüseyin “Hz. Peygamber'in ashabı, ancak O'nun yolu üzere olanlardır, dolayısıyla Velid b. Ukbe vb.'leri sahabi değildir.”⁹⁰ demektedir. Oysa ilim ehlinde hiçbirisi, günah işlemenin, hiçbir sahabiye sahabilikten çıkaracağına kail olmamışlardır. Ancak bilinmelidir ki istisnasız her müslüman için haksız yere cana kıymak, içki içmek, zina etmek, yalan söylemek vb. eylemler büyük günahlardandır; böyle günahları işlemek, belki sahabiye sahabilikten çıkarmaz ama kuşkusuz bir ravinin adalet vasfını izale ederek, onu ravilikten düşürür.

Yine aynı şekilde Hz. Peygamber'i sadece veda haccında gören, O'ndan tek bir hadis rivayet eden sahabi ile, bütün ömrünü O'nunla paylaşmış ve O'nunla birlikte mücadele esnasında şehit olmuş sahabiler arasında derece farklılığını görmemek gerçekliğe muhaliftir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, sahabe arasındaki bu derece farklılığını şöyle belirtir :
“...Elbette içinizden fetihten önce infak edenler ve savaşanlar, daha sonra infak edip savaşanlarla bir değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı vaad etmiştir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”⁹¹

Daha önce belirtildiği üzere hadisçiler, müslüman olarak kısa süre Hz. Peygamber'i gören ve O'nunla görüşen kimseleri sahabi saymakla beraber, bütün sahabileri aynı derecede görmemektedirler. Onlar, Rasülullah'la uzun süre sohbeti olanların derecede

⁸⁷ Hz. Peygamber'in “Ben ancak bir beşerim...” anlamındaki sözleri için bkz. Buhari, Hıyel, 10(VIII,62); Ahkam, 20(VIII,112); Salat, 31(I,105); Mezalim, 16(III,101); Müslim, Ekziya, 5(II,1337); Birr, 88-91, 94, 95(III,207-209); Fezail, 140(II,1835).

⁸⁸ Şevkani, 69; Ayrıca bkz. Ebu Reyze, 76; Bakan, 62.

⁸⁹ Şehavi, IV,97; Şevkani, 69.

⁹⁰ Aynı Yerler

⁹¹ Hadid, 57/10.

üstünlüklerini takdir etmektedirler. Zira, ashab arasında diğerlerinden önce müslüman olan ve bütün ömrünü Rasûlullah'ın yanında geçirenler, O'nunla birlikte savaflara iştirak edenlerin yanında, O'nunla birlikte var olma ve Tevhid mücadelesi verenler, İslam'ın yücelmesi için çalışanlar, bu uğurda müşrikler tarafından baskı, zulüm ve işkencelere maruz kalanlar, ölümle karşılaşanlar, yurtlarını, mal ve mülklerini, eş ve çocuklarını terk ederek başka yerlere hicret etmek zorunda kalanlar vardır. Bu durumda ashab arasında derece farkı olması gayet doğaldır.

Buna göre Mekke'nin Fethi'nden önce Allah yolunda harcayan ve savaşanlar, fetihten sonra harcayan ve savaşanlardan daha faziletlidirler. Daha önce verilen naslarda belirtildiği üzere, Muhacir, Ensar, Ehl-i Bedr ve Hudeybiye Anlaşması'nda Rasûlullah'a biat edenlerin üstünlüklerini belirten ayet ve hadisler çoktur. Naslardaki bu hususları göz önünde bulunduran İslam bilginleri, sahabileri İslam'a girişteki öncelik, hicret ve gazvelere iştiraklarına göre çeşitli derecelere ayırmışlardır. Bu itibarla, tasnifi en çok beğenilen Hakim en-Neysaburi (405/1014), sahabileri, 12 dereceye ayırmıştır. Bunlardan 11. derece, Mekke'nin Fethi günü müslüman olanlar, 12. derece ise, Mekke'nin Fethi günü ve Veda Haccı'nda Rasûlullah'ı gören ve sahabi sayılan çocuklardır.⁹² Mekke'nin Fethi sırasında müslüman olanlarla ilgili Tabatabai'nin şu görüşü ise, oldukça ilgi çekicidir : "Fetih günü, Mekke müşriklerinden iman edenlerin çoğu, sıdk ve samimiyetle iman etmiş sayılmaz. Davet senesi (Mekke'nin Fethi yılı) olayları üzerinde düşünenlerce açıktır ki, Mekke müşrikleri, onların tabiiileri ve özellikle Kureyş'in ileri gelenleri, Fetih günü, çevrelerini saran, İslam askerlerinin çokluğu ve başlarının üzerine çöken parlak kılıçlar olmasaydı, Nebi (s)'e iman etmezlerdi. Hal böyle olunca, onların kalbinde iman nurunun bulunduğunu, gönüllerinde ihlas ve yakinin bulunduğunu, onların hepsinin topluca iman ettiklerini, kalplerinde nifak deprenişi olmadığını söylemek nasıl mümkün olur?"⁹³

Daha önce naslarda belirtilen vasıf ve faziletlerin ashabdan her bir fertte olduğunu söylemek mümkün olmadığına göre, onlardan münafık olanlar ve iman ibresi bir türlü sabitleşmemiş olan

⁹² Hakim, en-Neysaburi, *Ma'rifetü-Ulumi'l-Hadis*, 22-24; İbn Kesir, *el-Basitü'l-Hasis*, 137 (bkz. dipnot 1).

⁹³ Tabatabai, el-Allame Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, XIX, 289-290.

müteredditler hariç, hepsinin samimi müslümanlar olduğu söylenebilir. Fakat hepsinin aynı derecede yararlı işler yaptığı ve fedakarlık gösterdiği söylenemez. Bu konuda bazı İslam alimleri ve İbn Hacer şöyle der : “Hz. Peygamber’le devamlı beraber olan O’nunla gazvelere katılan veya savaşlarda şehit düşen sahabilerin O’nunla devamlı birarada olmayan ve savaşlara katılmayan az konuşan, az yürüyen yahut O’nu uzaktan gören ya da O’nu çocukluğunda gören sahabilere üstünlüğünde hiç şüphe yoktur.”⁹⁴ Bu nedenle diyoruz ki özellikle Mekke’nin Fethi günü ve sonrasında müslüman olan ve kendilerine “**Tüleka**” da denilen sahabilerin⁹⁵, kendilerine nifak isnad edilen sahabilerin⁹⁶ hadis rivayeti açısından incelenmesi gerekmektedir.

Rivayetlerinin araştırılmasında sahabileri diğer ravilerle eşit gören anlayış çerçevesinde birtakım İslam alimleri, Allah’ın bir kimseden razı olmasının, kişinin o andaki işi ve faaliyetinden dolayı olduğu; gelecekte yapacaklarından dolayı olmadığı kanaatindedirler. Yüce Allah, onların dinde ve imandaki değerlerini, faziletlerini, o zamanlardaki faaliyetlerine ve fonksiyonlarına istinaden öne çıkarmaktadır. Yoksa, Rasülullah’ı (s) görenlerin ve O’na iman edenlerin hepsi aynı derecede sahabe değildir. Yüce Allah, Nebilerini birbirlerine üstün kıldığı gibi, müslümanlar arasında da iman ve din açısından derece farklılığı gerçeği bulunmaktadır.⁹⁷ Kütüb-i Sitte’de yer alan “İnsanların en hayırlısı, benim asırımdakilerdir. Sonra onların peşinden gelenler, daha sonra da onlardan sonra gelenlerdir. Sonra öyle bir topluluk gelecek ki, onlardan birinin şehadeti yeminini,

⁹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, 110.

⁹⁵ **Tüleka**; “Talik” kelimesinin çoğulu olup, genel olarak lügatta: “Bend ve bağından kurtulan, azad edilen ve esaretten serbest bırakılan, salıverilen” anlamına gelmektedir; güler yüzlü, eli açık ve cıvanmert, dili açık ve fasih konuşan, başkalarına hayır ve ihsanda bulunan kimseler için sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir. (bkz. İbn Manzur, X, 227; Asım Efendi, III, 934, 936; Müslim, Cihad, 134 (dipnot 6). Mekke’nin fethi günü esir alındıkları halde Rasülullah’ın kendilerine : “Bugün ben size Hz. Yusuf’un kardeşlerine dediği gibi: “*Bugün sizi kinama yok, Allah sizi affetsin. Çünkü O, merhametlilerin en merhametlisidir.*” (Yusuf, 92) buyurarak serbest bıraktığı, eman verdiği ve kendilerine iyilikte bulunduğu, ganimet verdiği kimselerdir (Belazuri, *Futühü'l-Büldan*, 57; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, IX, 118; Ayni, *Umdetü'l-Kari*, XIV, 324, 326; İbn Hacer, *Fethü'l-Bari*, VIII, 48, 55). **Tüleka’dan bazıları** : Ebu Süfyan Sahr b. Harb, Süheyl b. Amr, Huveytib b. Abdiluzza, Hakim b. Hızâm, Ebu’s-Senabil b. Ba’kek, Safvan b. Ümeyye, Abdurrahman b. Yerbu’, el-Haris b. Hişam, vd. bu konuda bkz. İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, IV, 132-135; İbn Hacer, *Fethü'l-Bari*, VIII, 48-55

⁹⁶ Bu konuda bkz. Belazuri, *Ensabü'l-Eşraf*, I, 274-277; Ali Salim, İbrahim, *el-Münafikun fi Ahdi Rasulillah*, 428, 429; Yıldız, Abdullah, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları Münafıklar*, 226-254.

⁹⁷ İbn Abdilber, I, 2.

yemini de şahadetini geçecektir.”⁹⁸ anlamındaki meşhur hadiste açık ve net bir şekilde, sahabenin tabiinden, tabiinin de etbau’t-tabiinden daha üstün oldukları belirtilmiştir. Ancak buradaki üstünlüğün mahiyet ve çerçevesi hakkında, İslam alimleri arasında bir fikir birliği olmamıştır. Cumhur, bu nesillerle ilgili bir genelleme yaparak sahabenin tamamı tabiinden, tabiinin tamamı, etbau’t-tabiinden daha faziletli olduğunu; başka ifadeyle sahabenin herbir ferдинin tabiinden, tabiinin herbir ferдинin etbau’t-tabiinden daha üstün olduğu görüşündedir.⁹⁹ Buna karşılık İbn Abdilber (463/1070) de buradaki üstünlüğün sahabe topluluğunun geneline göre olduğunu; yoksa fert fert herbir sahabenin sonra gelen nesillerin tamamından daha faziletli olmadığını açıklamıştır. O’na göre tabiin ve daha sonra gelen nesillerden bazı kişiler, ashabin bir kısmından daha üstan olabilir; ancak o, bu genellemeden hakkında nass bulunan Bedr gazileri ile Hudeybiye’ye katılan sahabileri istisna etmiştir. İbn Abdilber, hadiste öngörülen üstünlüğün, sahabilerin umumuna göre olduğu yönündeki görüşünü, “Ümmetim yağmur gibidir, evveli mi daha hayırlıdır, sonu mu? bilinmez.”¹⁰⁰ hadisi ile te’yid eder. Ayrıca bu görüşünü takviye için de aşağıdaki rivayetleri öne sürer : “Bir gün Rasûlullah’a hitaben Ebu Ubeyde : “Ey Allah’ın Rasülü! Bizden daha hayırlı olan var mıdır? Biz seninle birlikte müslüman olduk; birlikte hicret ettik.” deyince Hz. Peygamber : “Sizden sonra gelip de beni görmedikleri halde iman eden bir topluluk, sizden daha hayırlı olacaktır.”¹⁰¹ buyurur. Yine bir gün Rasûlullah şöyle buyurur : “Öyle günler gelecek ki, o insanlardan amel-i salihde (yararlı işte) bulunanlara, elli kişi sevabı verilecektir.” buyurunca, orada bulunanlar, “Onların amellerine nisbetle mi? yoksa bizim işlediğimiz amellere nisbetle mi?” diye sordular da Hz. Peygamber : “Sizlerinkine nisbetle” buyurdu.¹⁰² İbn Abdilber ile aynı paralelde düşünen Nevevi(676/1277) de, sahabenin tabiine ve daha sonrakilere üstünlüklerinin fertlere göre değil, hepsine nisbetle olduğu görüşünü benimser ve bu konuda şunları söyler :

⁹⁸ Buhari, Şehadet, 9(III,151); Ashabı’n-Nebiyi, 1(IV,189); Rıkak, 7(VII,173); Eyman, 10(VII,224,233); Müslim, Fedailü’s-Sahabe, 210-216(II,1962-1965); Ebu Davud, Sünnat, 10(V,44); Tirmizi, Fiten, 45(V,500), Menakıb57(V,695); Nesai, Eyman, 29(VII,17,18); İbn Mace, Ahkam, 27(II,791); İbn Hanbel, I, 378, 417, 434, 438, 442.

⁹⁹ Nevevi, *Minhac(Şerhü Sahih-i Müslim)*, IX, 419; Sanani, *Sübülü’s-Selam*, IV, 127.

¹⁰⁰ Tirmizi, Emsal, 6 (V,152).

¹⁰¹ Darimi, *es-Sünen*, Rekaik, 31(704); İbn Hanbel, IV, 106.

¹⁰² Tirmizi, Tefsirü’l-Kur’an, 6(V,257-258); Ebu Davut., Melahim, 17(IV,511-512); İbn Mace, Fiten, 21(II,1331).

“İnsanların en hayırlıları” rivayeti, umum üzeredir. Bundan maksat, asrın tamamıdır. Bu ifadeden yola çıkarak sahabileri, geçmiş Peygamberlerden üstün görmek gerekmediği gibi, kadınlarının da, Hz. Meryem, Hz. Asiye vb.’lerinden daha faziletli olduğunu anlamak icab etmez. Maksat, bir asrın tamamını başka bir asra tercihtir.”¹⁰³

Cumhurun, sahabenin toptan adil olduğu; diğer raviler gibi, cerh ve ta’dile tabi tutulamayacağı görüşünün aksine, onların da birer insan olarak tabiatları gereği, hata ve günah işleyebilecekleri, dolayısıyla ravi olarak eleştirilebilecekleri anlayışında olanlar, bu görüşlerine, Yüce Allah’ın kendisine elçi olarak seçtiği Hz. Peygamber’in kendisi hakkında: “Ben ancak bir beşerim, hata da edebilirim, isabet de edebilirim.”¹⁰⁴ ve “Siz dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz.”¹⁰⁵ anlamındaki sözleri vb. lerini esas alırlar. Bu görüş ve kanaati paylaşan muhakkik İslam bilginleri, sahabe arasında da birtakım fasık ve münafıkların bulunduğunu; Rasûlullah’ın vefatından sonra, bazı sahabilerin çizgisini kaybederek irtidat etmiş olduğunu ve hatta nice insanların can ve malının yok edildiği savaş ve fitnelere karıştıklarını iddia ederek, bu görüşlerini te’yid ederler.¹⁰⁶ Bütün sahabenin günahsız ve adil olduğuna hükmetmenin hatalı olduğunu ileri süren bu görüş sahipleri, Kur’an’daki “(Seferden) Onlara döndüğün zaman senden özür dilerler. De ki: (Boşuna) özür dilemeyin, size asla inanmayız, çünkü Allah, sizin haberlerinizden (aleyhimizde çevirdiğiniz dolaplardan çoğunu) bize bildirmiştir...”¹⁰⁷ mealindeki ayetin, Tebuk seferine katılmak istemeyen 80 kadar sahabe hakkında indirildiğini; onlar arasında da savaştan kaçan, ganimetlere tamah eden ve fitne çıkaranların bulunduğunu iddia ederler.¹⁰⁸

¹⁰³ Nevevi, *Minhac*, IX, 418.

¹⁰⁴ Buhari, *Hıyel*, 10(VII,62); *Salat*, 31(I,105); *Mezâlim*, 16(III,191); *Ahkâm*, 20, 29, 31(VIII,112,116,117); *Müslim*, *Ekziya*, 5 (II,1337); *Fezail*, 140(II,1835); *Birr*, 88, 89, 95 (II,207-209); *Ebu Davud*, *Tahare*, 93(I,160); *Ekziya*, 7(IV,13); *Tirmizi*, *Ahkâm*, 11 (III, 624); *Nesai*, *Kudat*, 13, 33(VIII,233,247); *Sehv*, 25, 26(II,28,32); *İbn Mace*, *Ruhun*, 15(II,825); *İkame*, 129, 133 (I, 380, 382); *Ahkâm*, 5(II,777); *Malik*, *Ekziya*, 1(II,719); *Darimi*, *Fezailü'l-Kur'an*, 1(828); *İbn Hanbel*, III, 33; V, 41, 454.

¹⁰⁵ *Müslim*, *Fezail*, 141(II,1836); *İbn Mace*, *Ruhun*, 15(II,825); *İbn Hanbel*, V, 16, 298; VI, 128.

¹⁰⁶ *Amidi*, II, 91; *Sehavi*, IV, 98-99; *Şevkani*, 69 – 70.

¹⁰⁷ *Tevbe*, 9/94.

¹⁰⁸ *Sofuoğlu*, *Cemal*, “Şia-i İmamiye'nin Hadis Anlayışı” *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 262; *Ebu Reyze*, 76-88; Ayrıca, *Tebuk Gazvesinde münafıkların tavrı ve onların genel nitelikleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Yıldız*, 153-163.

3-Sahabenin Adaletini Fitne ve İhtilafın Zuhuruna Kadar Kabul Edenler:

Bu anlayışta olanları üç grupta ele alabiliriz :

a-Şia: Ehl-i Sünnet, Ashabın hepsini adil kabul edip, bu nesli dokunulmaz ilan ederken Haricilerin, Tahkim'den(hakem olayından) sonra Allah'ın emirlerine muhalefet ettiler düşüncesiyle sahabenin ekseriyetini tekfir ettiği gibi, Şia da o günlerde (Cemel ve Sıffin günlerinde) aynı düşünceyle sahabenin cumhurunu tekfir etmiş;¹⁰⁹ hatta aşırı Şia grubu olan Rafiziler sadece kendilerinin tasvib ettiği 17 kadar sahabi dışında diğer sahabileri adil saymamışlardır.¹¹⁰ Şia, Ehl-i Beyt ve onların tarafını tutanların dışında kalan diğer sahabileri sadece adaletsizlikle suçlamakla kalmamakta, aynı zamanda onları irtidat, küfr, fisk ve nifakla da itham etmektedir.¹¹¹ Özellikle Şia anlayışına göre, Hz. Peygamber'in sağlığında saf ve temiz olan, iman ve istikameti sağlam olan sahabe, O'nun vefatından sonra bu hallerini kaybetmişlerdir. Hatta gelecekte ne yapacakları bilinmediğinden, onların istisnasız hepsine şefaet etmek istemenin uygun olmadığını işaret eden hadisler bile mevcuttur.¹¹² Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sağlığında adil olan bir sahabi, O'nun vefatından sonra bu vasfını kaybetmiş olabilir. Nitekim Rasulullah(s) : “Benden sonra, birbirlerinizin boyunlarını uçuran kafirler olarak gerisin geri dönmeyin...! ”¹¹³ sözleri ve benzerleriyle bu durumu işaret etmektedir.

Ayrıca Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye ahdini bozanlar, dinden çıkanlar ve haktan ayrılanlarla vefatından sonra savaşmasını emretmiştir.¹¹⁴ Hz. Aişe'nin safında yer alıp, karşındakileri öldürenlerin ise cehennemlik olmadığı icma ile sabittir. Aynı zamanda Hz. Ali'nin savaştığı ve Hz. Ali'nin safında yer alan kimselerin mutlak adil olması da mümkün değildir.¹¹⁵ Ayrıca Yüce Allah, vahyin

¹⁰⁹ Sibai, 129.

¹¹⁰ İbn Kesir, *el-Baisü'l-Hasis*, 135; Sibai,261.

¹¹¹ Amidi, 91; Şevkani, 70.

¹¹² Buhari, Tefsir, 5/14(V,191-192), 21/2(V,240); Rıvak, 45, 53(VII,195,206-208); Fiten, 1(VIII, 87); Müslim, Tahare, 37(I,217), Salat,53(I,300), Fedail, 29, 32, 40(II,1794-800), vd.

¹¹³ Buhari, Fiten, 8(VIII,91); İlim, 43(I,38); Edahi,5(VI,236-237); Müslim,İman,118-120(I, 81-82); Kasame,29(II,1305-1306); Ebu Davut, es-Sünne, 16(V,63); Tirmizi, Fiten,28(IV,486); Darimi, Menasik,76(465); İbn Hanbel,II,85,87, 104; V, 37, 39,44,45,49,68.

¹¹⁴ Hakim, en-Nisaburi, *Müstedrek*, III, 139-140.

¹¹⁵ Sofuoğlu, 263; ayrıca “Gulatu's-Şia” (Rafiziler, es-Sebeiyye, el-Beyaniyye, el-Muğiriyye, el-Mansuriyye, el-Cenahiyye, el-Hattabiyye vb. için bkz Bağdadi, Abdu'l-Kahir b. Tahir, *el-Farku Beyne'l-Firak*, 321.

ilk muhatapları ve şahitleri olarak sahabilere hitaben : “*Muhammed, ancak bir Peygamberdir; O’ndan önce de Peygamberler geçmiştir. Şimdi O, ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz?...*”¹¹⁶ ayeti ile gelecekte bazı sahabilerin irtidat edeceklerine işaret etmektedir. Dolayısıyla Allah’ın bir kimseden razı olması o anda yaptığı ve yapacağı işlerden dolayıdır; gelecekte yapacağından dolayı değildir. Yine Şii anlayışına göre, Hz. Peygamber’in vefatından sonra bazı sahabilerin irtidat ettiği de bilinmektedir. Şöyle ki, birçok sahabe, “**Gadir-i Hum**” günü Hz. Ali’ye biat ettikleri halde Hz. Peygamber’in vefatından sonra biatlarına uymayarak irtidat etmiştir. Bu irtidattan muaf olan ancak birkaç sahabe vardır.¹¹⁷

Şia’nın bir bölümü, “**Gadir-i Hum**” günü biatlarına uyan on civarında sahabe ve Hz. Ali’nin yakınları hariç Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman da dahil olmak üzere sahabenin tamamını tekfir ve cerh etmekte ve diğer sahabilere nefretle bakmaktadır. Onlar, sahabenin masum olduğu anlayışına da karşı olup, adaletlerinin sübutü için tarifteki bu şartların yeterli olmadığı görüşündedirler. Şiilikte kişi, kimin adaletli olduğunu bilirse, onun adaletine hükmeder, O’nun rivayetini kabul eder ve ona Rasülullah’la (s) sohbeti ve Allah yolundaki gayreti sebebiyle saygı duyar. Kimin de adaletsiz olduğuna hükmederse onun rivayetini kabul etmez.

İleride kimlik ve kişilikleri, İslam Tarihindeki eylem ve aktiviteleriyle rivayetlerinden örnekler vereceğimiz bazı sahabileri küfür, nifak, fiske vb. niteliklerle suçlamaları, rivayetlerini reddetmeleri bir tarafa, Şia’nın, ashabın ileri gelenlerine ithamla Ehl-i Sünnet’in temel kaynağı “Kütüb-i Sitte”ye güvenilmez hükmünü vermesi, kabulü mümkün olmayan en derin ayrılık noktalarından birisidir. Şia’dan aşırı fırkalar¹¹⁸ ise sahaebeden olup, Kütüb-i Sitte’de rivayetleri bulunan Mervan b. Hakem’in (65/684), Muğire b. Şube’nin (50/670), Velid b. Ukbe b. Muayt’in (65/680), Busr b. Ertade’nin (70/689), Muaviye b. Ebi Süfyan (60/679) ve Amr b. As’ın (61/680)

¹¹⁶ Al-i İmran, 3/144.

¹¹⁷ Şiilere göre “**Gadir-i Hum**” günü biatından vazgeçmeyen sahabiler: Selman-ı Farisi (36/656), Ebuzer el-Gıfari (32/652), Huzeyfe b. Yeman (36/656), Mikdad b. Esved (33/653), Ammar b. Yasir (34/654), Sehl b. Huneyf (38/658), Ubade b. Samid (34/654), Ebu Eyyüb el-Ensari (51/671), Huzeyme b. Sabit (37/657), Ebu Said el- Hudri (74/693). Ayrıca bkz. Toksarı Ali, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, 239-240.

¹¹⁸ Özellikle Şia’dan ashaba ve selefle söven Rafiziler, onların Hattabiyye kolu ve Hariciler. Bu konuda bkz. dipnot 115; Suyuti, *Tedribü’r Ravi*, II,325, 326, 327.

adaletlerini ve rivayetlerini¹¹⁹ ahlaki ve siyasi nedenlerle kabul etmezler. Adaletleriyle ilgili bilgi bulunmayan diğer sahabilerin rivayetlerinde ise tavakkuf ederler.¹²⁰

Şia'dan bazıları, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekr'e biat etmeleri sebebiyle üç sahabe hariç diğer sahabilerin hepsinin irtidat ettiklerini iddia etmektedirler. Küleyni'nin İmam Ebü Ca'fer'den (Muhammed b. Ali) rivayetine göre o üç kişi : **Mikdat b. el-Esved, Ebuzer el-Gıfari ve Selman-ı Farisi'dir.**¹²¹ Hilafet konusunda Ebu Bekr'e biat etmeyi irtidat, O'na biat etmeyi de Hz. Ali'nin de yanında yer almayı, hidayet ve dine sadakat olarak kabul eden Şia'nın kaynaklarına dayalı olarak Tevhid Bakan'ın belirttiğine göre, son olarak Hz. Ebu Bekr'e biat etmeyenlerin sayısı 12 idi. Zeyd b. Vehb'den rivayet edildiğine göre, Hz. Ebu Bekr'in hilafet makamına oturmasını ve Hz. Ali'ye takdimini yadığayan Muhacir ve Ensar'dan sadece 12 kişi vardı. Onlar (Muhacirlerden) : "Halid b. Said b. el-As, Mikdat b. el-Esved, Ubeyd b. Ka'b, Ammar b. Yasir, Ebuzerr el-Gıfari, Selman el-Farisi, Abdullah b. Mesud, Büreyde b. el-Eslemi,'dir. Ensardan: Huzeyme b. Sabit, İbn Huneyf, Ebu Eyyub el-Ensari, Ebu'l-Heysen b. et-Teyyihan'dır.¹²² Şia'ya ait bu rivayetler ve benzerlerinden anlaşıldığına göre, ashabın Hz. Ebu Bekr'e biat etmesi bir irtidat hadisesi olarak değerlendirilmekte ve bunun bir yıl sürdüğü veya Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e biat etme zamanına kadar devam ettiği belirtilmektedir. Hz. Ebu Bekr'i halife seçme olayı nasıl dinden dönme ve ahdi bozma olarak kabul edilebilir? Böyle bir düşüncenin gerçekçi olmadığı ve tutarsızlığı ortadadır.

Şii mezheplerinden Ehl-i Sünnete en yakın olan Zeydiye'ye göre ise çok azı hariç, ashabın hepsi adildirler. Nitekim Zeydiye

¹¹⁹ Mezkur şahısların burada "Kütüb-i Sitte" ve "Kütüb-i Tis'a"da geçen rivayetlerinin yaklaşık sayılarını vermenin yararlı olacağı kanaatindeyim. Bunlardan, **Mervan b. Hakem b. Ebi'l-As'ın**, mükerrerleriyle birlikte 90'ı Kütüb-i Sitte'de olmak üzere, 190 hadis rivayeti için bkz. A.J.Wensinck, *Concordance*, VIII, 252. **Muğire b. Şu'be'nin**, mükerrerleriyle birlikte 173'ü Kütüb-i Sitte'de olmak üzere 215 rivayeti için bkz. A.J.Wensinck, VIII, 262. **Vetid b. Ukbe b. Ebi Muayt'ın**, mükerrerleriyle birlikte 8'i Kütüb-i Sitte'de olmak üzere 18 hadis rivayeti için bkz. A.J.Wensinck, VIII, 291-292. **Büsr b. Ertade el-Kureşi'nin**, mükerrerleriyle birlikte 4'ü Kütüb-i Sitte'de olmak üzere 6 hadis rivayeti için bkz. A.J. Wensinck, VIII, 29. **Muaviye b. Ebi Süfyan'ın**, mükerrerleriyle birlikte 222'si Kütüb-i Sitte'de olmak üzere 340 hadis rivayeti için bkz. A.J. Wensinck, VIII, 259. **Amr b. el-As'ın**, mükerrerleriyle birlikte 46'sı Kütüb-i Sitte'de olmak üzere 84 hadis rivayeti için bkz. A. J. Wensinck, VIII, 210.

¹²⁰ Muhsin el-Emin, *A'yanü's-Şia*, I, 113-114; Bakan, 139. Ayrıca bkz. Ebu Reyeye, 378.

¹²¹ Küleyni, *el-Usul mine'l-Kaifi*, II, 244-245.

¹²² Bakan, 76 (el-Hoi'nin "*Mu'cemü'l-Rical*", XXI, 315-320'den ve el-Mamekani'nin, "*Tenkitü'l-Makal*", I, 198'den naklen)

alimlerinden Abdullah b. Zeyd şöyle der : “Adalet”, vacip olan şeyleri eda etmek ve büyük günahlardan kaçınmak olduğuna göre çok azı hariç ashabin hepsi adildirler.”¹²³ İbnü'l-Vezir'e göre bütün mezhepler sahabeyle ilgili bu istisnayı yapmışlardır. Bu istisna sözle olmasa bile fiilen yapılmıştır.¹²⁴

Nitekim Ehl-i Hadis mutlak olarak sahabenin adil olduklarını söylemişler; fakat fert fert sahabeyi incelerken istisna edilmesi gerekenleri istisna etmişlerdir. İbnü'l-Vezir'e (840/1436) göre sahabenin adaleti konusunda görüş beyan edilirken bu istisnadan söz edilmemesinin sebebi, ashab içerisinde adil olmayanların pek nadir olması ve nadir olanın da yok hükmünde sayılması anlayışındandır.¹²⁵ Bir diğer sebep de Kur'an ve Sünnet'in ashabi genel olarak övmesidir. Bu övgüye itibar eden bazı alimler, “Sahabenin genel olarak adil olduğunu” söylemişler; sonra da cerh edilenleri anlatırken Velid b. Ukbe ve Busr b. Ertade gibi sahabileri istisna etmişlerdir.¹²⁶

Bu durumda Şia, prensip olarak bütün sahabeyi adil saymamaktadır. Kuşkusuz Şia'nın hadis rivayetindeki bu tutumu, onların sahabilere karşı bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Daha önce belirttiğimiz üzere Şia'nın sahabeyi adalet açısından bir tasnife tabi tuttuğu; bir kısmını adil görüp bir kısmını adil görmediği anlaşılmaktadır. Cemal Sofuoğlu'nun Esat Haydar'dan aktardığı aşağıdaki ifadeler, sahabiler hakkında Şiilerin genel görüşünün üç kısma ayrıldığını göstermektedir:

1-Sahabilerin tamamını adil olarak kabul edenler.

2-Sahabeyi diğer insanlar gibi değerlendirip bir kısmının adil, bir kısmının adil olmadığını iddia edenler.

3- Sahabenin tamamını tekfir edenler, aşırı görüşlü bu üçüncü gurup İslam'la hiç ilgisi olmayan ve İslam dışı düşünenlerdir. Esat Haydar'a göre Şia, bu üç görüşten mutedil olan ikincisini kendisine esas almaktadır.¹²⁷

b-Mu'tezile: Sahabe'nin adaleti konusunda Ehl-i Sünnet mezheplerinden farklı düşünen mezheplerden Mutezile'nin genel görüşü, “Hz. Ali ile savaşanlar hariç, bütün sahabe uduldür.” şeklinde

¹²³ Subhi, Ahmet Muhammed, *ez-Zeydiyye*, 461.

¹²⁴ Sanani, *Tavdihü'l-Efkar*, III, 434-436.

¹²⁵ Sanani, III, 436.

¹²⁶ İbnü'l-Vezir, *el-Avasım*, III, 224.

¹²⁷ Sofuoğlu, 263. Ayrıca aşırı görüşlü Şii gurup (Gulatü's-Şia) için bkz. Dipnot, 115.

formüle edilmiştir.¹²⁸ Görüldüğü üzere Mutezile de Şia'da olduğu gibi sahabenin bir kısmının adil, bir kısmının adil olmadığını ileri sürmektedir.

Mutezile'nin görüşleri konusunda ise Iraki şunları söyler: "Mutezile, Hz. Ali ile savaşan ashabin fasık olduğuna hükmetmiştir."¹²⁹ İbn Hacıp de "Mutezile'nin, Hz. Ali ile savaşanların dışında kalan ashabin adil olduğuna kail olduklarını" söylemiştir.¹³⁰ Bu durumda Mutezile'nin sadece Hz. Ali'ye karşı savaşan ashabi adil saymadığı; fakat diğer sahabileri adil kabul ettiği anlaşılmaktadır. Mutezile'nin bu görüşüne göre, hakkında ayetlerin indirildiği, faziletine dair yüzlerce hadisin bulunduğu, sünnetin anlaşılması, hadislerin hıfzında, aktarım ve neşrinde hizmeti ile en önde olan Hz. Aişe(57/676), daha hayatta iken bizzat Rasülüllah(s) tarafından cennetle müjdelenmiş olan Zübeyr b. Avvam (36/656) ve Talha b. Ubeydullah (36/656) vb.sahabiler adil sayılmamakta, rivayetleri reddedilmektedir. Ancak Mutezili müelliflerin eserleri incelendiğinde imamlarının hepsinin aynı paralelde olmadıkları ve aynı görüşü paylaşmadıkları görülmektedir.

Mutezile'nin kurucuları ve ilk dönem imamlarından olan Vasıl b. Ata el-Gazzal (131/748) hilafet konusunda ikiye ayrılan sahabe hakkında: "Bu iki guruptan birinin fasık olduğunu, fakat bunlardan hangisine fasık denileceğini bilmediğini" söyler. Buna göre O, Hz. Ali ile iki oğlu Hasan ve Hüseyin, İbn Abbas, Talha, Zübeyr, Hz.Aişe ve Cemel savaşına her iki taraftan katılanların tamamının adaletinden şüphe etmekte ve onları fasıklıkla itham etmektedir. Bu itibarla Vasıl şöyle der: "Eğer Hz. Ali ve Talha veya Ali ve Zübeyr veya Ali tarafından bir adam veya Cemel ashabından biri yanımda şahadet etseler, ben onların ikisinden birinin fasık olduğunu bildiğim için şahadetlerini kabul etmem. Fakat bu iki kişi bir tarafa mensup olurlarsa o zaman şahadetlerini kabul ederim."¹³¹

Böylece Mutezilerin ilk imamlarından Vasıl b. Ata, Hz. Ali, Talha ve Zübeyri, Rıdvan beyatına katılanlardan olmalarına rağmen fasık saymakta, onların adaletlerinden şüphe etmekte, onların şahadet ve rivayetlerini kabul etmemektedir. Yine ilk Mutezile imamlarından Amr b. Ubeyd ise Vasıl'ın Cemel ashabıyla ilgili görüşlerine

¹²⁸ İbn Kesir, *el-Baisü'l-Hasis*, 135; Suyuti, II, 214; Şevkani, 70; Sehavi, IV, 98.

¹²⁹ Sehavi, IV, 98.

¹³⁰ İbn Kesir, 135; es-Suyuti, II, 214; Sehavi, IV, 98.

¹³¹ Bağdadi, 120; Ayrıca bkz. Şevkani, 70,

katılmakta ve hatta daha da ileri giderek her iki tarafta bulunan sahabilerin hepsinin de fasık olduğuna hükmederek hiçbirinin şehadetini kabul etmemektedir.¹³² Buna göre Amr, vasıldan daha ileri giderek, Hz. Ali ve Cemel tarafının her ikisinin de toptan fiskına hükmettiği için aynı taraftan olsalar da iki kişinin şahitliklerini kabul etmeyeceğini belirtmektedir.¹³³

Bu iki Mutezili imamdan sonra gelen Nazzam (231/845) ise, Mutezile'nin sahabilere karşı saldırılarını yoğunlaştırarak sürdürmüştür, O, bu durumyla adeta Şia'dan Rafizilere benzemektedir. Nazzam, sahabenin büyüklerini cehalet ve nifakla itham ederek onları dinin ahkâmını bilmeyen fasık kimseler olarak görmektedir. O, sahabenin icmânı reddetmekte ve delil olarak kabul etmemektedir. Kendi icthatları ve çıkarlarına göre fetva verdiklerine inandığı için, sahabenin ileri gelenlerini cerhederek onlara saldırmaktadır. Nazzam'ın, verdikleri fetvadın dolayı suçladığı sahabiler Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Ebu Hureyre, Hz. İbn Mesud ve Hz. Huzeyfetü'l-Yemani gibi seçkin kimselerdir.¹³⁴ Nazzam, Rasûlullah'tan sonraki imametin ancak nasla olduğunu, Nebi (s)'in Hz. Ali'yi nasla belirlediğini, Hz. Ömer'in bunu gizlediğini, onun sakif günü Hz. Ebu Bekr'e beyatı üstlendiğini... Daha da ileri giderek beyat günü Hz. Ömer'in Hz. Fatıma'nın karnına vurarak ceninini düşürmeye sebep olduğu...¹³⁵ İçki içene 80 sopa vurulmasıyla ilgili fetvası ve Nasr b. Haccac'ı Medine kadınlarının kendisiyle fitneye düşmesinden korktuğu için Basra'ya sürmesinden dolayı Hz. Ömer'i ve yine bazı fetvalarından dolayı da Hz. Ali'yi tanetmiştir.¹³⁶ Nazzam, sahabe hakkındaki tenkitlerini daha da genişleterek saldırılarına devam etmiş; sahabenin ekserisini lanetlemiş, bir kısmını da yalancılık ve dalaletle itham etmiştir.¹³⁷

Bu üç imamdan sonra gelen Mutezili İmam Ebu'l-Huzeyl el-Allaf (235/849), sahabe hakkında müsbet veya menfi bir hüküm vermekten kaçınmakta, ayrıca Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Ali gibi halifelerden hangisinin daha faziletli olduğu konusunda tavakkuf edip kesin bir şey söylememektedir. O, Hz. Ali'nin halife olmasını

¹³² Bkz. Aynı Yerler.

¹³³ Bağdadi, 320.

¹³⁴ Bağdadi, 319; Şehristani, Muhammed b. Abdi'l-Kerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 57.

¹³⁵ Şehristani, I, 57.

¹³⁶ Bağdadi, 319; Şehristani, I, 57.

¹³⁷ Bağdadi, 319; Şehristani, I, 57, 58.

doğru bulmakta fakat o sırada sahabe arasında olan savaşlar (Cemel, Sıffin vb.) hakkında kesin bir kanaat belirtmemektedir. Çünkü O'na göre bilmediğimiz hadiseler hakkında en doğru olan yol, tavakkuf edip bir şey söylememektir.¹³⁸

c-Hariciler: Ehl-i Bidat mezheplerden Hariciler, Hz. Ali ve iki oğlunu, İbn Abbas'ı, Ebu Eyyub el-Ensari'yi, Hz. Osman, Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'i tekfir ederler. Kısaca onlar, hakem olayından sonra Hz. Ali ve Hz. Muaviyeden ayrılmayan herkesi ve hatta günahkar ümmeti dahi tekfir etmektedirler.¹³⁹ Hariciler de yalnız sahabilerden kendilerine yakın bildiklerinin hadislerini kabul etmekte; Fitne'den sonraki hadislere gelince Onlar, zalim sultanlara itaat ile itham ettikleri ve bu yüzden cerhettikleri Cumhura muhalefet ederek bu dönemde rivayet edilen hadisleri kabul etmemektedirler. Genel olarak Fitne'den sonra yaşayan sahabilerden gelen rivayetlerin de tamamını reddetmektedirler.¹⁴⁰

4-Sahabenin Genelini Adil Kabul Etmekle Birlikte İstisnaları Olduğunu İleri Sürenler :

Bu görüş sahiplerine göre gerçekte söz konusu adalet, sahabenin tümü için değil yalnızca çoğunluğu için geçerlidir. Onların adaletine delil teşkil eden şey, Allah ve Rasulü'nün övgüsünü ifade eden naslardır. Ancak naslardaki bu övgü sahabeyi özel olarak değil, genel ve kurumsal olarak ele almıştır. İlgili haberleri incelediğimizde ashabın tümünü hem kabiliyet, ilim ve anlayış hem de adalet bakımından eşit tutmanın doğru olmadığını görürüz. Onlar, insan olmaları hasebiyle de Yüce Allah'ın mahlukatı için koyduğu değişmez sünnetine tabii idiler. Hiç kuşkusuz sahabe de ilim, anlayış, idrak ve kavrayış bakımından şu dünya hayatında yaşayan diğer insanlar gibi farklı derecedeydiler. Nitekim İbn Haldun (803/1405), sahabeyle ilgili olarak şunları söyler : "Sahabenin hepsi, fetva ehli olmadığı gibi din de hepsinden alınmazdı. Bu özellik, ancak Rasülullah(s)'den aldıkları ve O'nu duyanlardan elde ettikleri bilgiler ve ileri gelen sahabilerden olmalarından dolayı Kur'an'ın taşıyıcılığını yapan, O'nun nasihini ve mensuhunu, muhkem ve müteşabihini bilen sahabilere mahsustur ki onlar, bu sebeple "kurra" (Kur'an okuyucuları) olarak bilinirlerdi. O zaman Araplar, okuma-yazması olmayan bir millettir. O günlerde

¹³⁸ Bakan, 158 (Kadı Abdülcabbar, el-Muni, XX, 58'den nakten).

¹³⁹ Bağdadi, 321.

¹⁴⁰ Sıbai, 130 - 131; Ebu Reyeye, 378.

onlardan Kitab'ı okuyanlar az olmasından dolayı bu vasfı alıyorlardı. İslam'ın ilk döneminde durum böyleydi yani okuma yazma bilenler azdı".¹⁴¹ Ancak aşağıdaki rivayetler, bize daha sonraki dönemlerde sahabenin bilim ve kültürel seviyelerinin farklılaştığını göstermektedir. Bu farklılaşmayı doğrular mahiyette sahabe Muhammed b. Sehl b. Ebi Hayseme şöyle der: Rasülullah döneminde fetva verenler Muhacirlerden üç, Ensardan üç kişiydiler. Onlar, Muhacirlerden : Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali; Ensardan : Übeyy b. Ka'b, Muaz b. Cebel ve Zeyd b. Sabittir.¹⁴²

Mesruk (63/683) da sahabe ilminin şu 6 kişiye dayandığını söyler ve Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Muaz b. Cebel, Ebü'd-Derda, Zeyd b. Sabit'in adlarını sayar. Bu altı sahabenin ilminin de Hz. Ali ve Abdullah b. Mesud'da nihayete erdiğini (dayandığını) ilave eder.¹⁴³ Abdurrahman b. el-Kasım da babasından naklen şöyle der: "Hz. Ebu Bekr'e bir konu getirildiği zaman O, Muhacirlerden : Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali'yi; Ensar'dan : Abdurrahman b. Avf, Muaz b. Cebel, Übeyy b. Ka'b ve Zeyd b. Sabit'i çağırırdı. İnsanların fetvaları ancak bu kişilerle görüşülürdü. Hz. Ebu Bekr böyle yaptı; Hz. Ömer de aynı kişilere fetva danışmaya devam etti."¹⁴⁴

Rivayetlerde belirtildiği üzere sahabe fakihlerinden en meşhurları ve en çok fetva sahibi olanları şu yedi kişiydi : Ömer b. Hattab (23/643), Ali b. Ebi Talib (40/660), Abdullah b. Mesud (32/652), Aişe bnt. Ebi Bekr(58/677), Zeyd b. Sabit (45/665), Abdullah b. Abbas (68/687) ve Abdullah b. Ömer (74/693).¹⁴⁵

Şa'bi'den nakledildiğine göre sahabe arasında ilim şu 6 kişiden alınırdı : "Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud, Zeyd b. Sabit. Bu kişilerin de verdikleri ilim ve fetvaları birbirine benzer, birbirlerinden iktibas ederlerdi. Hz. Ali, Übeyy b. Ka'b ve Ebu Musa el-Eş'ari'ye gelince, bu zevatın da ilim ve fetvaları birbirine benzer ve birbirlerinden iktibas ederlerdi."¹⁴⁶ Nitekim Hanefi Usulcüsü Serahsi (483/1090?), ravilerin kısımları ve delil olma yönünden haberleri değerlendirirken ravileri, **ma'ruf** olan ve **meçhul** olan raviler şeklinde kategorize

¹⁴¹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 446. Ayrıca İslam geldiği zaman Kureyşlilerden okuma-yazma bilenler için bkz. Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, 660; Aşık, Nevzat, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, 46.

¹⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, II, 350.

¹⁴³ İbn Sa'd, II, 351; İbn Salah, 297; Suyuti, II, 218.

¹⁴⁴ İbn Sa'd, II, 350.

¹⁴⁵ İbn Kayyum el-Cevzi, *I'lamü'l-Muvakkiin an Rabbi'l-Alemin*, I, 9.

¹⁴⁶ İbn Salah, 297.

etmekte¹⁴⁷; ilk dört halife ve Abadileyi (Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr)¹⁴⁸ Zeyd b. Sabit, Muaz b. Cebel, Ebu Musa el-Eşari ve Hz. Aişe'yi fikh ve ictihatlarıyla ma'ruf olan sahabilerden sayarken **Muksirundan**¹⁴⁹ olan Ebu Hureyre, Enes b. Malik ve bu ikisi dışında Rasülullah (s) ile uzun süre sohbeti olanları rivayetleriyle ma'ruf ve fakat fikhları az olanları meçhul sahabiler olarak tanımlamaktadır. Yine Serahsi, Vabise b. Ma'bed, Seleme b. Muhibik (Muhabbik), Ma'kil b. Sinan el-Eşcai gibi sahabileri de meçhul raviler kategorisinde değerlendirmektedir.¹⁵⁰

Ayrıca rivayetlerini kabul noktasında da sahabilerin birbirlerine karşı farklı tavırları göze çarpmaktadır. Örnek olarak Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf'ı bir meseleden dolayı doğrulayarak O'na: "Sen bize göre adil ve hoşsun." diyerek haberiyle yetinmesine rağmen, isti'zan (izin isteme) hadisinde¹⁵¹ aynı Ömer, Ebu Musa el-Eş'ari'ye: "Bu sözünde sana şahitlik yapacak birini getir!" diye emir vermiştir.¹⁵² İmam Müslim'in Tavus b. Keysan'dan naklettiği bir başka örnekte de: "Güvenilir ravi Büşeyr b. Ka'b, İbn Abbas'ın yanına gelerek hadis rivayet etmeye başlar. Bunun üzerine İbn Abbas Büşeyr'e iki defa: "Söylediğin şu hadisi tekrar et!" der, o da tekrarlar. O zaman İbn Abbas "(Bu hadisi) bilmiyorum." der. Bunun üzerine Büşeyr: "Tüm hadislerimi tanıdın da bunu mu inkar ettin, yoksa tüm hadislerimi inkar edip de bunu mu tanıdın?" diye sorar. O zaman İbn Abbas şöyle cevap verir: "Biz Rasül hakkında yalan söylenmediği zaman da hadis rivayet ederdik! Ne zaman ki insanlar zor ama kolay olana yöneldi; işte o zaman onlardan hadis rivayetini terk ettik."¹⁵³

Yine Müslim'in Mücahit'ten aktardığına göre Büşeyr b. Ka'b el-Adevi İbn Abbas'ın yanına gelir ve hadis rivayet etmeye başlar. O,

¹⁴⁷ Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, I, 338.

¹⁴⁸ **Abadile**: "Abdullahlar" demek olup, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Amr kastedilmektedir. Abdullah b. Mesud'a gelince, devamlı ibadetle meşgul olması ve erken ölümü, O'nun Abdullahlar arasına girmesine engel teşkil etmiştir. Bkz. İbn Salah, 296.

¹⁴⁹ **Muksirun**: Rasülullah'tan rivayeti çok olan (1000 hadis ve üzerinde olan) yedi sahabeye denir. Onlar: Ebu Hureyre, Abdullah b. Ömer, Enes b. Malik, Hz. Aişe, Abdullah b. Abbas, Cabir b. Abdullah ve Ebu Said el-Hudri'dir. Bkz. İbn Salah, 296; Koçyiğit, *Hadis Isulahları*, 285; Yardım Ali, *Hadis I-II*, 72.

¹⁵⁰ Serahsi, I, 338, 339-342.

¹⁵¹ Buhari, *İsti'zan*, 13(VII,130); Müslim, *Adab*, 33, 34, 35, 37(II,1694-1697); Ebu Davud, *Edeb*, 137(V,370-372); Tirmizi, *İsti'zan*, 3(V,53-54); İbn Mace, *Edeb*, 17(II,1221); Darimi, *İsti'zan*, 1, 2, 3(760); İbn Hanbel, III, 6, 19, 221; IV, 393, 397,400.

¹⁵² Zehebi, *Siyer-i A'lemü'n-Nübelâ*, I, 48, 58.

¹⁵³ Müslim, *Mukaddime*, 7 (I, 12).

sürekli “Allah Rasulü buyurdu ki... Allah Rasulü buyurdu ki...” demeye devam eder. İbn Abbas O’na aldırış etmez. O zaman Buşeyr : “Ey İbn Abbas bana ne oluyor ki (söylediğim) hadislere kulak vermediğini görüyorum? Sana Allah Rasulü’nün hadisini söylüyorum, beni dinlemiyorsun!” diye uyarır. Bunun üzerine İbn Abbas: “Bir zamanlar biz de “Allah Rasulü şöyle buyurdu” diyen kimseyi duyunca gözlerimiz yaşarır, pür dikkat onu dinlerdik. Zaman geldi, halk zor ama kolay olanı seçti, onlardan yalnız bildiklerimizi alıp kabul ettik.” diye cevap verir.¹⁵⁴

Sahabenin adaletinden maksat, onların bütün masiyetlerden hata ve nisyandan masum oldukları anlamında değildir. Elbette sahabiler de insan olmaları sebebiyle gerek Rasûlullah zamanında gerekse O’nun vefatından sonra bazı günahlar işlemişler, hata ve yanılmalara düşmüşlerdir. Çünkü vahyin ilk şahitleri ve aynı zamanda haram ve günahlardan bahseden ayetlerin ilk muhatapları sahabe idi. Dolayısıyla ashabın faziletleri, kusurları, hata ve sevapları beraberce düşünülmeli ve bu türden Hz. Peygamber’in bazı ashabıyla yaşadıkları ve uyguladıkları gözardı edilmemelidir. Bu türden yaşananlara örnek olarak Yüce Allah’ın, “*Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirdiğinde O’nu araştırın...*”¹⁵⁵ ayeti birçok meşhur hadis ve tefsirlerde belirtildiğine göre sahabiliği kesin olarak bilinen Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt (61/680) hakkında indirilmiştir.¹⁵⁶ Görüldüğü üzere Velid’in kendi vehmine dayalı olarak gönderildiği kavmin irtidat ettiğini söylemesi büyük bir hatadır, fısktır. Ayette bu eylemi yapan kimse “fasık” olarak nitelendirilmekte ve böylelerinin getirdiği sözlerin araştırılması ve bu tür sözlerle hükmedilmemesi istenmektedir. Daha Hz. Peygamber aralarında iken sahabeden vaki olan günah ve yanlış bir örnek de Buhari ve Müslim’in sahihlerinde anlatılan Mekke’nin fethi gibi kritik, önemli ve zorlu bir proje sırrını izinsiz olarak Mekke’deki akrabalarına sızdırma şeklindeki Hatıb b. Ebi Belta’a’nın (30/650) yaptığı eylemdir. Bu önemli sırrı sızdıran

¹⁵⁴ Müslim, Mukaddime, 7 (I, 13).

¹⁵⁵ Hucurat, 49/6.

¹⁵⁶ Rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber Velid b. Ukbe’yi zekat memuru olarak Mustalik Oğullarına göndermiş; önceden O’nunla Mustalik Oğulları arasında bir sorun olduğundan yaklaştığı zaman kendisini karşılamaya gelenlerden korkup geri dönmüştü. Rasûlullah’a geri dönüp Mustalik Oğullarının irtidat ettiklerini ve zekat vermek istemediklerini haber vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber durumu tahkik için onlara Halid b. Velid’i göndermiş; Halid ise onları güzel bulmuş ve nihayet Velid’in yanlış beyanda bulunduğu ortaya çıkmıştır. İşte bu sebeple Velid hakkında yukarıdaki ayet indirilmiştir. Bkz. Vakidi, *Meğazi*, 980-981; Taberi, *Camii'l-Beyan*, XVI, 78; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XVI, 311; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, IV, 308 - 309.

Bedir ashabından Hatıb b. Ebi Belta'a, takip edilip yakalanınca sırf akrabalık akdine dayalı olarak bu işi yaptığını söyler. Hatıb'ın bu eylemi bazı sahabiler tarafından ihanet ve nifak kabul edilerek öldürülmesi istendiğinde Hz. Peygamber bunu engeller ve bunun üzerine Yüce Allah Hatıb hakkında: “*Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin...*”¹⁵⁷ ayetini indirir.¹⁵⁸

Allah Rasulü hayattayken söylenen yalanlardan, yapılan iftiralarından bir diğeri de Abdullah b. Büreyde yoluyla İbnü'l-Hatib el-Eslemi'den nakledilen şu rivayettir : “Medine'ye iki mil uzakta Beni Leys kabilesine ait bir semt vardı. Birgün oraya üzerinde yeni elbisesi olan bir adam gelir ve şöyle der: “Bu elbiseyi bana Allah Rasulü giydirdi ve bana, mallarınızda ve canlarınızda dilediğim gibi hükmetmemi emretti.” Oysa bu adam cahiliyye döneminde bu semtten bir kadınla nişanlanmış, ancak halk, kadını onunla evlendirmemişti. Adam nişanlandığı kadının yanına gitmiş; bu arada semt sakinleri de işin doğruluğunu öğrenmek için Allah Rasulü'ne bir elçi göndermişti. Rasulüllah söz konusu şahıs için : “O Allah düşmanı yalan söylemiş! Eğer onu diri bulursanız –ki bunu zannetmiyorum– boynunu uçurun; eğer ölü bulursanız, cesedini yakın.” şeklinde emir vermiştir. Takip için Allah Rasulü'nün gönderdiği kimseler tarafından bulunan ölü cesedin, bir engerek yılanı tarafından zehirlendiği ve sonra aynı şahıslar tarafından cesedinin yakıldığı mervidir.¹⁵⁹

Çeşitli versiyonlarıyla İbn Büreyde rivayetini “el-Mevzuat” adlı eserinde ele alan İbnü'l-Cevzi (597/1200) her ne kadar onu uydurma bir rivayet olarak görüp ravilerini tetkike dahi gerek duymasa da, O'nun bu değerlendirmesi elbette bu rivayetle ilintilendirilen “Kim bana bilerek yalan isnad ederse, cehennemden yerine hazırlansın...”¹⁶⁰ anlamındaki en mütevatir seviyedeki hadislerle ilgili olmayıp, söz konusu Bureyde rivayeti ve bu rivayetin mütevatir hadise vürud sebebi olarak gösterilmesiyle alakalı olsa gerekir. Ancak

¹⁵⁷ Mümtahine, 60/1.

¹⁵⁸ Vakidi, *Kitabü'l Mağazi*, II, 798; Buhari, *Mağazi*, 46 (V,89); Tefsir, 60/1 (VI, 60); Müslim, *Fedailü's-Sahabe*, 161 (II, 1941).

¹⁵⁹ İbn Hazim, *el-İhkam fi Usulü'l-Ahkam*, II, 582; İbn Adıyy, *el-Kamil*, IV, 53-54; İbnü'l-Cevzi, *Kitabü'l-Mevzuat*, I, 55, 56; Tahavi, *Müşkilü'l-Asar*, I, 164; Bkz. Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, 25; Yıldırım, *Enbiya, Hadis Problemleri*, 16, 17.

¹⁶⁰ Buhari, *İlim* 38 (I, 35,36); Cenaiz 34 (II, 81); Enbiya 50 (IV, 145); Edeb 109 (VII,118); Müslim, *Zühd* 72 (III, 2298-2299); Ebu Davud, *İlim*,4 (IV, 63); Tirmizi, *Fiten*, 70 (IV, 524); *İlim* 8, 13 (V, 35-36); Tefsirü'l-Kur'an, 1 (V,199); İbn Mace, *Mukaddime*, 4 (I, 13-14); Darimi, *Mukaddime*, 25 (76-77),46 (136); İbn Hanbel, II, 47, 83, 123, 150, 159, 181, 202, 214.

klasik İslam alimlerinden İbn Hazm (456/1064) ve çağdaş İslam alimlerinden Ahmed Emin (1374/1954), M. Zübeyr Sıddıki, Ebu Zehv, el-Edlebi ve Yaşar Kandemir vb. kimseler, İbnü'l-Cevzi'nin aksine İbn Ebi Bureyde rivayetini, en mütevatir konumdaki "Kim bana bilerek yalan isnad ederse..." hadisiyle ilgili görmektedirler. Aynı kimseler bu hadise dayalı olarak daha Rasülullah zamanında hadis uydurma eyleminin başladığını da ileri sürmektedirler.¹⁶¹ Lafzi ve manası kesin olup, içlerinde Aşare-i Mübeşşere'nin de bulunduğu en az 40, bazılarına göre 62¹⁶², 70, 100 veya 200 sahabe tarafından rivayet edilmiş olan en mütevatir konumlu bu hadis, bize daha bir şahit ve denetleyici olarak Rasülullah (s) aralarında iken kendisine yalan isnadından sahabeyi sert bir şekilde sakındırdığını; çeşitli platformlarda huzurdaki ashabı ve gelecekteki ümmeti uyardığını göstermektedir. Zeynüddin el-İraki'ye (806/1403) göre ise bu rivayet mutlak kizb hakkında olup, bu lafızda hadis rivayet eden sahabi sayısı 70'i geçmemektedir.¹⁶³

Bu türden bir diğer eylem, Fetih günü Havazin kabilesinin hazırlıklarını duyan Allah Rasulü, onlar arasına haber toplamak üzere Abdullah b. Ebi Hadred el-Eslemi'yi gönderir. Abdullah bilgi edinmek üzere onlar arasında kalır, onları dinler ve onların Malik b. Avf komutasında savaşa hazırlandıklarını Rasülullah'a haber verir. Hz. Peygamber, Abdullah'ın haberini Hz. Ömer'e haber verince, Hz. Ömer, "İbn Ebi Hadred yalan söylemiş." der. Bunun üzerine Abdullah, Hz. Ömer'e : "Ey Ömer, eğer beni tekzip ediyorsan, hak olan bir çok şeyi, benden daha hayırlı olanları da tekzip etmişsindir!" der. Buna kızan Hz. Ömer Rasülullah'a : "Ey Allah'ın Elçisi! İbn Ebi Hadred'in ne söylediğini duyuyorsun." diyerek Rasülullah'ın müdahalesini ister. Bunun üzerine Allah Rasulü Hz. Ömer'e : "Ey Ömer! Sen dalalette idin, Allah seni hidayete erdirdi." buyurarak O'nu teskin eder."¹⁶⁴

Yine bazı güvenilir rivayetlerde bazı seçkin sahabilerin bile daha Rasülullah hayattayken önemli ve kritik anlarda birbirlerini nifak ve yalanla suçladıkları anlatılmaktadır. "İfk" olayında Hz. Aişe'ye iftira edenlere karşı, Rasülullah'ın (s) insanlardan yardım istemesi

¹⁶¹ İbn Hazm, II, 582; Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam*, 210-211; Kandemir, 25; Yıldırım, 16-17.

¹⁶² İbn Salah, 268-269; Suyuti, *Tedribü'r-Ravi*, II, 176-177; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 88; Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, 118-119; Babanzade, I, 103.

¹⁶³ Suyuti, *Tedribü'r-Ravi*, II, 177; Babanzade, I, 103.

¹⁶⁴ İbn Hişam, IV, 84. Ayrıca bkz. Taberi, *Tarihü't-Taberi*, III, 73; Zehebi, *el-Meğazi*, 57.

üzerine Evs Kabilesinden Sa'd b. Muaz, Hazrec'den Sa'd b. Ubade ayağa kalkarak Rasülullah'a destek sözü vermişler ve bir an kabilecilik taassubuna kapılarak her iki taraf birbirlerini yalan ve münafıklıkla suçlamışlardır.¹⁶⁵ Bunlardan Sa'd b. Ubade, birinci Akabe biatından sonra müslüman olan ve İkinci Akabe Biati'nda bulunan müslümanlardandır. Birçok gazvede Hz. Peygamber ile birlikte savaşan seçkin sahabilerden biridir.¹⁶⁶ Useyd b. Hudeyr ise, ikinci Akabe Gecesi, Rasülullah (s) tarafından Evs üzerine nakib (temsilci) olarak atanan Ensar müslümanlarındandır.¹⁶⁷

Onların işlediği günah nevinden bir başka ilginç olay da, Cuma Namazı'nın farziyyetinden sonra bazı sahabilerin Rasülüllah'ı hutbe makamında yalnız bırakıp ticaret ve eğlenceye koşmalarıdır.¹⁶⁸ Allah'ın emrine muhalefet edip, ticaret ve eğlenceye dalarak hutbe makamında Rasülüllah'ın (s) yanından ayrıldıkları bu durum Kur'anda şöyle ifade edilir: “ *Bir ticaret ve eğlence gördüklerinde hemen dağılıp ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır; Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."*¹⁶⁹

Henüz Rasülullah hayattayken O, bazı kimselerin yalan ve iftira türü hatalarını gördüğünde onları cezalandırmış ve onlara karşı müslümanları uarmış; ayrıca sahabeden içki içen, zina ve hırsızlık yapanlara da cezalarını vermiştir. Bazı haberlerde aralarında Bedir Ashabından Mistah b. Esase (34/654)'nin de bulunduğu “ifk” ehlini (Mistah b. Esase, Hassan b. Sabit, Hamne bt. Cahş) celdelediği (sopalayarak cezalandırdığı) dahi rivayet olunmaktadır.¹⁷⁰ Ancak özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabe, gerek dini hassasiyetlerinin zayıflaması gerekse kendi nefisleri söz konusu olduğu için, cezaları uygulamada bu şekilde titiz ve adil olamamışlardır. Onların birbirlerine davranışlarına baktığımızda bu eksikliği görmek mümkündür. Bizzat Rasülullah'ın kendisi de vefatından sonraki ashabıyla ilgili endişe ve uyarıları da bu durumu

¹⁶⁵ Vakidi, II, 431-432; İbn Hişam, III, 248; Buhari, Tefsirü'l-Kur'an, 24/6 (VI, 5-9); Müslim, Tevbe, 56 (III, 2129-2134); Tabarani, *Mu'cemü'l-Kebir*, XVIII, 73.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *el-Isabe*, II, 30, 37.

¹⁶⁷ İbn Hişam, II, 85; İbn Abdilber, *el-İstiab*, I, 92-93; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, I, 92; Babanzade, II, 244.

¹⁶⁸ Buhari, Tefsirü'l-Kur'an, 62/2 (VI, 63); Tirmizi, Tefsirü'l-Kur'an, 63/2 (V, 414).

¹⁶⁹ Cuma, 63/11.

¹⁷⁰ İbn Hişam, III, 248; Abdurrezzak, *el-Musannef*, V, 419; Diyarbekri, Hüseyin Muhammed, *Tarihu'l-Hamis fi Ahvali Erfesi'n-Nefis*, I, 425; Ayrıca bkz. Taberi, *Tarihu't-Taberi*, II, 611-616; Taberi, *Camiü'l-Beyan*, XVIII, 81-84.

te'vid etmektedir. Nitekim Rasülullah(s): "...Yıldızlar gökyüzünün güven kaynağıdır; onlar yok olduğu zaman gökyüzüne vadolunan şeyler (tehlikeler) gelir çatar. Ben de ashabım için güven kaynağımı; ben gittiğim(öldüğüm) zaman ashabıma vadolunan şeyler (tehlikeler) gelir, çatar..."¹⁷¹ hadisi ve "Benden sonra birbirlerinizin boynunu vuran kafirler olmayın!..."¹⁷² anlamındaki hadisler, Rasülullah'ın kendinden sonraki ashabının siretiyle ilgili endişelerini dile getirmektedir. Bir başka hadislerinde O, şöyle buyurur : "Ashabımdan bazıları o hale gelecekler ki, onları görüp de tanıdığımda benden kaçacaklar; yanımdan uzaklaştırılacaklar. Onlar için : "Ey Rabbim! Bunlar benim ashabcıklarım." dediğimde bana şöyle denilecek : "Onların senden sonra neler yaptıklarını bilmezsin."¹⁷³ Hz. Ebu Bekr'in kızı Esmâ'dan gelen bir başka rivayette : "Allah'a yemin olsun ki onlar, senden sonra çok geçmeden ökçeleri üzerinde gerisin geriye döndüler." ibaresi bulunmaktadır.¹⁷⁴

İbn Abbas'tan gelen bir başka hadiste de Allah Rasülü : "Sizler yalınayak ve çıplak haşrolacaksınız. Ashabımdan bazıları sol tarafa (ateşlikler arasına) alınır da ben : "Ashabım! Ashabım!" diye çağırırım. O zaman denir ki : "Sen onların arasından ayrıldıktan sonra ayaklarının üzerinde (gerisin geriye) dönüverdiler." Ben de o zaman salih bir kul olan Hz. İsa'nın dediği: "Onların arasındayken onların şahidiydim (onların arasında kontrolcü idim)."¹⁷⁵ sözünü söylerim.¹⁷⁶ Bir başka versiyonunda aynı hadis : "Senden sonra onların neler çıkardıklarını bilmezsin!" ifadesiyle son bulmaktadır.¹⁷⁷ Diğer birtakım rivayetler de şöyledir: "Kıyamet günü ashabımdan bir topluluğun "Havz"'ın etrafından kovulduklarını göreceğim ve "Ey Rabbim! (Onlar) benim ashabım!" diye nida edeceğim. O zaman Yüce Allah : "Senin, senden sonra gelen ashabının neler çıkardıklarına dair hiçbir bilgi yoktur." diyecek.¹⁷⁸ Enes b. Malik, Ebu Said ed-Hudri ve

¹⁷¹ Müslim, Fedailü's-Sahabe, 207 (II, 1961).

¹⁷² Buhari, İlim, 43 (I, 38); Edahi 5 (VI, 236-237); Fiten 8 (VII, 91); Müslim, İman, 118-120 (I, 81-82); Kasame, 29 (II, 1305-1306); Ebu Davud, Sünne, 16 (V, 63); Tirmizi, Fiten, 28 (IV, 486); Darimi, Menasik, 76 (465); İbn Hanbel, II, 85, 87, 104; V, 37, 39, 44, 45, 49, 68.

¹⁷³ Buhari, Tefsirü'l-Kur'an, 5/14 (V, 191-192); 21/2 (V, 240); Rıkak, 45 (VII, 195), 53 (VII, 206-208); Fiten, 1 (VII, 87); Müslim, Tahare, 37 (I, 217); Salat, 53 (I, 300); Fedail, 29, 32, 40 (II, 1794-1800)vd.

¹⁷⁴ Buhari, Rıkak, 53 (VII, 209); Fiten, I (VIII, 86).

¹⁷⁵ Maide, 117.

¹⁷⁶ Buhari, Enbiya, 8, 48 (IV, 142-143); Tefsirü'l-Kur'an, 22 (IV, 240); Tirmizi, Kıyame, 3 (IV, 616); Tefsirü'l-Kuran, 22/4 (V, 321-322); Nesai, Cenaiz, 119 (IV, 117-118); İbn Hanbel, I, 253.

¹⁷⁷ Buhari, Rıkak, 53 (VII, 206-208); Fiten, 1 (VIII, 87); Müslim, Tahare, 39 (I, 218); Fezail, 28, 29, 30, 32, 40 (II, 1794-1800); İbn Hanbel, V, 48, 50.

¹⁷⁸ Buhari, Rıkak, 53 (VII, 206-208).

İbn Mesud'dan bu anlamda daha bir çok hadis bulunmaktadır.¹⁷⁹ İbn Hişam yoluyla Ala b. Müseyyeb'in babasından aktardığı bir haberde de şöyle anlatılır : “Babası, Bera b. Azib'le karşılaştığında O'na: “Ne mutlu sana! Rasulullah(s) ile arkadaşlık yaptın, ağacın altında O'na biat ettin!” der. Bera O'na : “Ey Kardeşimin oğlu! Rasulullah'tan sonra neler çıkardığımızı sen bilmezsin!” diye cevap verir.¹⁸⁰

Saadet Asrı'nda Yüce Allah'ın kendisine bildirmesi ve güçlü basireti sayesinde tanıdığı münafıkları, nebevi feraset ve siyasetiyle idare eden ve müslümanlara zararsız hale getiren Allah Rasulü,¹⁸¹ aynı yetenek ve donanımıyla vefatından sonra da sahabilerin ne duruma düşeceklerini, o günkü saflık ve temizliklerini koruyamayacakları endişesini muhtelif şekillerde, Veda Haccı gibi önemli ve kritik anlarda: “Benden sonra birbirlerinizin boynunu vuran kafirler olarak gerisin geri dönmeyin...”¹⁸² ifadeleriyle dile getirmiştir.

Sahabenin genelini adil olduğunu kabul etmekle birlikte, onların arasından nadir de olsa Kudame b. Mazun, Velid b. Ukbe gibi içki içenler ve ahlaki yönden kusurlu olanlar çıkmıştır. Nitekim sahabenin içinde kılıç korkusuyla müslüman olan, Mekke'nin Fethinde Rasülullah'ın serbest bıraktığı Tülaka'nın, ahlak ve davranışları güzel olmakla beraber, siyasi çizgileri meçhuliyetten kurtulamamış ve iman ibreleri sabitleşmemiş kimseler vardır. Birçoklarının yaptıklarına Rasülullah'ın (s) hakkı ve sahabenin faziletiyle ilgili sözleri için susulmuştur.

Adaleti, sahabenin geneli için düşünen alimler, ashabın özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonraki durumuyla ilgili olarak Talha b. Übeydullah (36/656)'in Zübeyr b. Avvam (36/656)'ı ve Hz. Aişe (57/676)'yi eleştirdiğini; Hz. Ömer (23/643)'in Ebu Hureyre (58/667)'yi hem eleştirip hem tehdit ettiğini; Halid b. Velid (21/646)'i fasıklıkla, Amr b. As (43/664) ve Muaviye (60/680)'yi ihanetle suçladığını bireysel örnekler olarak verirler. Diğer sahabiler arasında da birbirlerine karşı aşırı sayılabilecek töhmetler ve isnatlar

¹⁷⁹ Buhari, Rıkkak, 53 (VII, 206-207); Fiten, 1 (VII, 87); Müslim, Fezail, 26, 28, 32, 39, 40 (II, 1793-1801); İbn Mace, Züh'd, 36 (II, 1439); Menasik, 76 (II, 1016); İbn Hanbel, I, 257, 384, 402, 406, 407, 425, 439, 453, 455; II, 408; III, 18, 62, 166, 349; IV, 313, 351; V, 41, 86, 88, 89, 333, 339, 393, 412.

¹⁸⁰ Buhari, Mağazi, 35 (VI, 65-66).

¹⁸¹ Bkz. Yıldız, 208-209.

¹⁸² Buhari, İlim, 43 (I, 38); Edahi 5 (VI, 236-237); Fiten 8 (VII, 91); Müslim, İman, 118-120 (I, 81-82); Kasame, 29 (II, 1305-1306); Ebu Davud, es-Sünne, 16 (V, 63); Tirmizi, Fiten, 28 (IV, 486); Darimi, Menasik, 76 (465); İbn Hanbel, II, 85, 87, 104; V, 37, 39, 44, 45, 49, 68.

bulduğunu; onlardan bazılarının birbirlerini “kafir”, “fasık” ve “münafık” olarak itham ettiklerini belirtirler. Daha önce de bahsedildiği üzere bunlardan Ammar b. Yasir (37/657), Hz. Osman (35/655)’ı kafir olarak görüp, kanını helal saymış ve onu ihtiyar bunak olarak nitelemiştir.¹⁸³ Hz. Osman, Abdullah b. Mesud’a “münafık” diyerek nifak isnadında bulunmuştur.¹⁸⁴

Hz. Aişe’den rivayet olunan ve O’nun bazı sahabilere bedduasını içeren şu hadis de sahabenin tamamına mutlak adalet isnadı üzerinde bizleri düşündürmelidir: “Zilhicce’nin 4 veya 5. günüydü. Rasûlullah öfkeli bir biçimde yanıma girdi. Ben O’na : “Ey Allah’ın Elçisi! Seni kim kızdırdı? Seni kızdıranı Allah cehenneme koysun!” dedim. Rasûlullah da bana : “Anlıyor musun? Ben insanlara bir şey (ihramdan sonra başlarını traş etmelerini ve daha sonra yasakları işleyebileceklerini) emrettim. Ama onlar hala emrimi yerine getirmede tereddüt ediyorlar.”¹⁸⁵ buyurdu. Rivayette de görüldüğü üzere Rasûlullah’ın huzurunda ashaba cehennemle beddua eden kişi mü’minlerin annesi ve dinimizin üçte ikisinin kendisinden rivayet olduğu Hz. Aişe’dir. O beddua ediyor, Hz. Peygamber de öfkesinin sebebini açıklayarak O’nu bedduadan menetmiyor. Nevevi (676/1277)’nin belirttiğine göre, Rasûlullah’ın ashabına kızmasının sebebi, onların şeriatın hükmüne saygısızlık etmeleri ve hükmü kabulde tereddüt etmeleridir. Nitekim sahabenin bazen yaşadığı bu halini Yüce Allah şöyle belirtir : “Hayır! Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.”¹⁸⁶ Nevevi’nin de belirttiği üzere hadiste Rasûlullah’ın (s.) şeriatın hükmüne saygısızlık, imanlarındaki tereddüt ve noksanlık sebebiyle de üzüldüğü açıktır.¹⁸⁷

Sahabeyle ilgili bütün bu rivayetlerden sonra, çağdaş hadisci Kırbasoğlu’nun da belirttiği üzere olayı insan karakter ve psikolojisi yönünden değerlendirmek gerekiyor. O, durumu şöyle izah eder: “Unutmamak gerekir ki bir ravi hakkında “Adil” hükmünü vermek demek, onun asla yalan söylemeyeceği veya bir sözü naklederken –telkin vb. sebeplerle– hakikat hilafına beyanlarda bulunmayacağı

¹⁸³ Ebu Reyeye, 86, 87.

¹⁸⁴ Abdurrezzak, VI, 316; Beyhaki, es-Sünenü’l-Kübra, VII, 417.

¹⁸⁵ Müslim, Hacc, 130, 131 (I, 879).

¹⁸⁶ Nisa, 4/65.

¹⁸⁷ Nevevi, Sahih-i Müslim bi Şerh-i en-Nevevi, VIII, 155.

anlamına gelmez. Çünkü olaya insan psikolojisi açısından baktığımızda, adil olan herkesin gelecekte asla yalan söylemeyeceği ve her sözün doğru olduğu iddia edilemeyeceği gibi yalancı olanların da her sözünün yalan olduğu ve yalana devam edeceği iddia edilemez.”¹⁸⁸ Sanki Allah Rasülü, “Ümmetimin en hayırlısı benim zamanımdakiler, sonra onları takib edenler...”¹⁸⁹ şeklindeki meşhur hadislerinde de, sahabenin ümmetin en hayırlısı olma değerini, yalan söylememe koşuluna bağlamaktadır. Zira hadisin devamından anlaşılacağı üzere bu nesiller yalan söyleselerdi, hayırlı olamayacaklardı. Bu hadis ve benzerleri, mutlak sahabenin adaletini gerektirseydi tabiin ve tebeü't-tabiinin de adaletini gerektirir. Çünkü hadisin devamındaki “Sonra onları takib edenler...” ifadesi bunu gerektirmektedir.

Ayrıca “Ashabım arasında 12 münafık vardır ki bunlardan sekizi, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir.”¹⁹⁰ anlamındaki hadis de sahabe arasında nifakın, Rasülullah'tan sonra devam ettiğini gösteren bir başka delil olmaktadır. Biz burada Allah Rasülü hakkında gerek hayatında, gerekse vefatından sonra yalan söylendiğini; çeşitli nedenlerle ashabın birbirlerine isnad, iftira, yalan, hakaret ve eleştiriler yaptıklarını doğrulayan bu haberlerle yetiniyoruz. Unutmamalıdır ki gerek Rasülullah'ın vefatından sonra yaşayan sahabe hakkında söylediklerini gerekse asabın kendi aralarında bütün bu olup bitenleri görmemezlikten gelerek “Sahabeye gelince onların yaygısı dürülmüştür; olan olmuştur...”¹⁹¹ anlayışı ile sahabenin hepsini adil kabul etme, onlardan fitne olaylarına karışanların hatalarını ichtihad hatası sayma, işledikleri günah ve yanlışları dini hassasiyetlerine ve düşmanların komplosuna veya o günkü koşullarda gerekli olan siyasi tutumlarına hamlederek mazur gösterme, diğer sahabilerin hatalarını da kasıtsız ve küçük günahlar olarak görüp çeşitli şekillerde te'vil etme ve onları kutsama gayreti, bilimin bilimsel uslubüne, gerçeğin ortaya çıkmasının amaçlayan bilimsel gerçekliğe, dini doğmaları ve hakikatları asıllarına uygun sunma erdemliliğine

¹⁸⁸ Kırbaşoğlu, Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 135.

¹⁸⁹ Buhari, Şehadet, 9(III,151); Ashabi'n-Nebiyy, 1(IV,189); Rıfak, 7(VII,173); Eyman, 10(VII,224,233); Müslim, Fedailü's-Sahabe, 210-216(II,1962-1965); Ebu Davud, Sünnet, 10(V,44); Tirmizi, Fiten, 45(V,500), Menakib, 57(V, 695); Nesai, Eyman, 29(VII,17,18); İbn Mace, Ahkam, 27(II,791); İbn Hanbel, I, 378, 417, 434, 438, 442.

¹⁹⁰ Müslim, Münafikun, 9, 10; Nevevi, *el-Minhac*, XVI, 125; Davutoğlu Ahmet, *Müslim Şerhi*, XI, 169, 171.

¹⁹¹ Babanzade,19-20; Sibai, 261.

engel olmanın dışında hiçbir kimseye ve hiçbir şeye yarar sağlamayacaktır. Oysa daha önce belirttiğimiz üzere Allah Resulü'nün kendisinden sonraki ashabının istikamet ve çizgisinden endişe ettiği; onların da kendilerini birer beşer olarak görüp birbirlerine böyle davrandıkları bir gerçektir. Dolayısıyla sıdk ve yalanın, hata ve günahın onlar için de geçerli olduğunu düşünmek, bilimsel açıdan daha gerçekçi, dini hassasiyet cihetiyle daha isabetli olacağı muhakkaktır. Nitekim ravilik vasıflarıyla ilgili olarak Serahsi (483/1090) şöyle der: "Haram olduğuna inandığı halde diğer yasakları işlemekten kaçınmayan kimsenin, haram olduğunu bildiği halde yalanı da önemsemeyeceği açıktır."¹⁹² Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sağlığında adil olan bir sahabe, O'nun vefatından sonra bu vasfını kaybetmiş olabilir. Rasulullah'ın ve sahabilerinin yukarıdaki sözleri bunu işaret etmektedir. Buhari'nin aktardığına göre sahabe İbn Ebi Müleyke sürekli : "Ey Allahım! Ayaklarımızın üzerinde geriye dönmekten ve dinimizden ayrılmaktan sana sığınırız!" diye dua ederdi.¹⁹³

İşledikleri bütün bu hatalar, onları sahabilikten değil, bir ravi için gerekli ve sahabe için geçerli vasıf olan "adalet" dokunulmazlık zırhından çıkarmaya yetmez mi? Bu hatalar, onları belki sahabilikten çıkarmaz ama ravideki "adalet" vasfını düşürmez mi? Sahabiler, her ne kadar Rasülullahı görme ve O'nunla sohbet şerefiyle öne çıksalar da yukarıdaki rivayetler ve benzerlerinden onların, özellikle Rasülullah(s)'tan sonraki yaşantıları itibariyle sonraki müslümanlara eşit olduklarına delalet eden, Allah'ın emir ve yasaklarına muhalif tutum ve davranışları görülmektedir.

Yukarıdaki örneklerde ve ilgili rivayetlerde görüldüğü üzere "sahabe" ve "tabiün" nesli kendi aralarında asilerini asi, suçlularını suçlu görürken daha sonraki insanlar onları bazen dindarlıkları ve bazende çıkarları adına son derece kutsayıp yüceltmeye başlamışlardır. Oysa Huzeyfe b. Yeman'ın (36/656), Hz. Peygamber ve sonrasındaki sahabe nifakıyla ilgili olarak : "Bu günün münafıklarından daha kötüsü Rasülullah dönemindeydi. Zira onlar gizliyorlardı, bugün ise açığa vuruyorlar."¹⁹⁴ "Nifak ancak Rasülullah dönemindeydi. Bugün olanlar ise ancak imandan sonra içine düşülen

¹⁹² Serahsi, I, 345, 346.

¹⁹³ Buhari, Rıkak, 53 (VII, 209); Fiten, 1 (VIII, 86); Müslim, Fezail, 27 (II, 1794).

¹⁹⁴ Buhari, Fiten, 21 (VIII, 100); Firyabi, Ebu Bekr, *Sıfatü'n-Nifak ve Zemmü'l-Münafikin*, 49, 50. Ebu Nuaym, *Hilletü'l-Evliya*, I, 280.

küfürdür.” veya “Bugünkü olanlar küfür veya imandır.”¹⁹⁵ şeklindeki rivayetleri ve benzeri rivayetler de bize, sahabenin o günkü durumları itibarıyla mutlak anlamda ta'dil ve tezkiiyeye uygun olmadıklarını; onların içinde de “adalet” vasfını taşımayanların olabileceğini göstermektedir.

SONUÇ

Bilindiği üzere İslam inancında Allah'ın bir kimseden razı olması, o anda yaptığı işlerden dolayıdır; yoksa gelecekte yapacaklarından dolayı değildir. Özellikle Hz. Peygamber'in sağlığında saf ve temiz olan birçok sahabe, O'nun vefatından sonra bu hallerini koruyamamışlardır. Bu durumda, 'Sahabiler Rasulullah'a yalan isnad etmemişlerdir.' anlayışı ve 'Sahabilerin tamamı adildir.' Formülosyonunun doğru olduğunu, Rasulullah aralarında iken kabul etsek bile, Ondan sonraki dönemler için bu mümkün görülmemektedir. Çünkü daha önce çalışmamız içerisinde verdiğimiz muhaddislerin geneli tarafından klasik ve sahih kabul edilen meşhur hadis eserlerinde onlarca sahabiden değişik versiyonlarla rivayet edilen, ashabin geneline yönelik: “Senden sonra onların neler çıkardıklarını bilmezsin!...” veya “Senden sonra onların neler yaptıklarını nereden bileceksin?...” ve ‘ (Ashabım!) benden sonra birbirlerinizin boynunu vuran kafirler olarak gerisin geri dönmeyiniz!...’ gibi hadisler ve tarihi süreç içerisinde bu durumu onaylayan aralarında cereyan eden birtakım etkin ve dehşetli siyasi çatışmaların, itham ve iftiraların vuku bulması, “Rasulullah(s)'dan sonra ashabi içerisinde aynı sıdk, samimiyet ve çizgide kalamayanlar olduğunu; bir çoğunun birer hidayet yıldızı olma özelliğini kaybettiklerini işaret etmektedir. Özellikle Rasulullah'ın vefatından sonra yaşayan ashabin durumları, birbirlerine karşı tutum ve davranışlarıyla ilgili daha önce sunduğumuz veriler, sanki “Bir ravi olarak onların bazılarında adaleet vasfını iskat eder.” demeyi bize haklı göstermektedir. Bu nedenle diğer insanlar için varolan hata, sehiv ve unutmaya sahabe için de vardır. Beşeri tabiatları gereği diğer insanlar yanılıp günah işledikleri gibi onlar da yanılıp günah işlemişlerdir. Dolayısıyla kişinin sahabi olması, hatasız ve günahsız olduğu anlamına gelmediği gibi mutlak adil olduğu anlamına da gelmez. Bu

¹⁹⁵ Buhari, Fiten, 21 (VIII, 100); Firyabi, 49, 50; Ebu Nuaym, *Hilletü'l-Evliya*, I, 280; İbn Hacer, *Fethü'l-Bari*, XIII, 62; Ayni, XX, 96.

nedenle “**sahabe uduldür**” şeklindeki formülasyon, sahabenin tümü (herbir ferdi) için değil, belki Mukbili'nin dediği gibi çoğunluğu için geçerlidir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bir nesil olarak, sahabenin geneli adil sayılmakla beraber, onların içinde adil olmayanlar da vardır. Onların adaletine delil teşkil eden Allah ve Rasulü'nün övgüsünü içeren naslar ise sahabileri özel olarak değil, genel olarak ele almıştır¹⁹⁶ veya bu övgüler birtakım sahabilerin o anda yaptıkları işlerden dolayıdır. Nitekim daha önce belirttiğimiz üzere İbn Abdilberr ve Nevevi gibi muhakkik alimler de bu görüştedirler.

Birer beşer olarak sahabenin hepsinin adil sayılması formülasyonuna karşı yapılan itirazlar¹⁹⁷ kapsamında biz, çalışmamızın devamında “Tüleka ve Hadis Rivayetindeki Yerleri”(II), “Kendilerine Nifak İsnad Edilen Sahabiler ve Hadis Rivayetindeki Yerleri”(III) konularını bu doğrultuda¹⁹⁸ örnekleriyle ortaya koymaya çalışacağız.

¹⁹⁶ Ebu Reyye, 71, 76.

¹⁹⁷ Genel olarak sahabenin hepsinin adil sayılmasına karşı yapılan itirazlar ve sahabenin adaletine problem olan konular :

1-Sahabiler arasında istemeyerek ve zorla müslüman olanların veya zayıf imanlı kimselerin (müellefe-i kulüp ve tülekanın) bulunması. 2-Sahabiler arasında kendilerine nifak isnad edilenlerin bulunması. 3-Sahabiler arasında irtidat edenlerin bulunması. 4-Sahabiler arasında Ehl-i Kitap kültürlü kimselerin (Yahudi ve Hristiyan alimlerin) bulunması. 5-Sahabiler arasında büyük günah işleyenlerin bulunması. 6-Sahabiler arasında birbirlerini tekfir, tekzib, ta'n ve tenkit edenlerin bulunması. 7-Hz. Peygamber'i ancak çocuk yaşta gören sahabilerin bulunması vb. konulardır. Bu konuda bkz. Bakan , 64.

¹⁹⁸ “Adaleti Sahabenin Geneli İçin Kabul Edip İstisnaları Olduğu” düşüncesi doğrultusunda.

BİBLİYOGRAFYA

- **Abdülaziz** el-Buhari, el-İmam Alauddin Abdülaziz b. Ahmed, *Keşfü'l-Esrar* (I-IV), Beyrut, 1994.
- **Abdulkadir**, Muhammed Fuad, *Mu'cemü'l-Müfehrez li Elfazul Kurani'l-Kerim*, İstanbul, 1984.
- **Acluni**, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas* (I-II), Kahire, t.y.
- **Amidi**, Ali b. Muhammed, *el-Ihkam* (I-II), h. 1402.
- **Asım Efendi**, *Kamus Tercemesi* (I-IV), İstanbul, 1887.
- **Aşık**, Nevzat, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, İzmir, 1981.
- **Aydınlu**, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul, 1987.
- **Ayni**, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmet, *Umdetü'l-Kari Şerhu Sahihi'l-Buhari* (I-XX), Kahire, 1972.
- **Babanzade**, Ahmed Naim, *Buhari ve Tecrid-i Sarih Tercemesi* (I-XII), Ankara, 1970.
- **Bağdadi**, Abdulkahir b. Tahir, *el-Ferku Beyne'l-Firak*, thk. M. Muhyiddin, Beyrut, t.y.
- **Bakan**, Tevhid, *Ashabın Adaleti* (basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1993.
- **Belazuri**, Ahmed b. Yahya, *Futuhü'l-Buldan*, Beyrut, 1987.
Ensabü'l-Eşraf, (tahk. Muhammed Hamidullah), Mısır, 1959.
- **Beyhaki**, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübra* (I-X), Haydarabad, 1936.
- **Buhari**, Ebi Abdillan Muhammed b. İsmail, *el-Camiü's-Sahih* (I-VIII), İstanbul, 1981.
- **Darimi**, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, İstanbul, 1980.
- **Davudoğlu**, Ahmet, *Sahih-i müslim Tercemesi ve Şerhi* (I-XI), İstanbul, 1980.
- **Demircan**, Adnan, *Ali -Muaviye Kavgası*, İstanbul, 2002.
- **Diyarbakri**, Hüseyin Muhammed, *Tarihü'l-Hamis fi Ahvali Enfesi'n-Nefis* (I-V), Mısır, t.y.
- **Ebu Davud**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, *es-Sünen* (I-V), İstanbul, 1981.
- **Ebu Nuaym**, Ahmed b. Abdullah el-İsbahani, *Hilyetü'l-Evliya* (I-X), Kahire, 1987.
- **Ebu Reyve**, Mahmud, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, İstanbul, 1988.
- **Elmalılı**, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (I-IX), İstanbul, t.y.
- **Emin**, Ahmed, *Fecrü'l-İslam*, Beyrut, 1975.
- **Firuzabadi**, Muhammed b. Yakub, *Kamusü'l-Muhit* (I-IV), Mısır, 1952.
- **Firyabi**, Ebu Bekr, *Sıfatü'n-Nifak ve Zemmü'l-Münafikin*, Beyrut, 1985.
- **Hakim**, Ebi Abdillan Muhammed b. Abdillan en-Neysaburi, *Marifetü Ulumi'l-Hadis*, Beyrut, t.y.
el-Müstedrek Ale's-Sahihayn (I-V), Riyad, 1968.
- **Hatib**, Ebi Bekr Ahmed b. el-Bağdadi, *Kitabü'l-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye*, Beyrut, 1988.

- **Heysemi**, Nureddin Ali b. Ebi Bekr, *Mecmaü'z-Zevaid* (I-X), Beyrut, 1988.
- **Iraki**, Zeynuddin Abdurrahim b. Hüseyin, *Fethü'l-Muğis bi Şerhi el-Fiyetü'l-Hadis*, Beyrut, 1988.
- **İbn Abdilber**, Ebu Ömer Yusuf en-Nemeri, *el-İstiab fi Marifeti'l-Ashab* (I-IV), Kahire, t.y.
- **İbn Adiy**, Ebu Ahmed Abdullah b. Adiy el-Cürcani, *el-Kamil fi Duafi'r-Rical* (I-III), Beyrut, 1988.
- **İbnü'l-Cevzi**, Ebü'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Aliyy, *el-Mevzuat* (I-III), Beyrut, 1983.
- **İbnü'l-Esir**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Üsdü'l-Gabe fi Marifeti's-Sahabe*(I-V), Beyrut, t.y.
- **İbnü'l-Esir**, Mecdüddin el-Mübarek b. Muhammed el-Cezeri, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser* (I-V), Beyrut, t.y. *Camiu'l-Usul fi Ahadis'i'r-Rasul* (tahk Abdülkadir Arnavut)(I-XIV), Matbaatü'l-Mellah, 1969.
- **İbn Hacer**, el-Askalani, Şehabuddin Ahmed b. Ali, *Fethü'l-Bari bi Şerhi'l-Buhari* (I-XIV), Kahire, 1987.-
El-İsabe fi Temyizi's-Sahabe (I-VIII), Beyrut, 1992.
Nüzhetu'n-Nazar, Mısır, 1934.
- **İbn Haldun**, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun, *Mukaddime*, Beyrut, 1900.
- **İbn Hanbel**, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned* (I-VI), İstanbul, 1982.
- **İbn Hazm**, Ali b. Ahmed el-Endelüsi, *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam* (I-VIII), Kahire, 1984.
- **İbn Hemmam**, Abdürrezzak, *el-Musannef* (I-XII), Beyrut, 1984.
- **İbn Hişam**, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (I-IV), Kahire, 1987.
- **İbnü'l-Kayyim**, Muhammed b. Ebi Bekr el-Cevziyye, *İ'lamü'l-Müvakkün an Rabbi'l-Alemin* (I-IV), Mısır, t.y.
- **İbn Kesir**, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim* (I-IV), Beyrut, 1969.
el-Baisü'l-Hasis, Beyrut, (1408/1987).-
El-Bidaye ve'n-Nihaye(I-VIII), Kahire, 1988.
- **İbn Kuteybe**, Abdullah b. Müslim, et-Dinaveri, *Te'vilü Muhtelifü'l-Hadis*, Kahire, t.y.
- **İbn Mace**, Ebü Abdillan Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *es-Sünen* (I-II), İstanbul, 1982.
- **İbn Manzur**, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab* (I-XV), Beyrut, t.y.
- **İbn Sa'd**, Muhammed, *et-Tabakatü'l-Kübra* (I-X), 1985.
- **İbn Salah**, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrazuri, *Ulumü'l-Hadis*, (tahk.Nureddin İtr), Dimaşk, 1984.
- **İbnü'l-Vezir**, Muhammed b. İbrahim el-Yemani, *el-Avasım ve'l-Kavasım*, (tahk.Şuayib el-Arnaut) (I-X), Beyrut, 1992.
- **İbrahim Ali Salim**, *en-Nifak Ve'l-Münafikun fi Ahdi Rasulillah*, Kahire, 1969.
- **Kandemir**, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, Ankara, 1980.
- **Kasimi**, Muhammed Cemaleddin, *Kavaidü't-Tahdis*, Beyrut, 1987.
- **Kırbaçoğlu**, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 1999.

Alternatif Hadis Metodolojisi, Ankara, 2002.

- **Koçyiğit**, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara, 1980.-*Hadis Usulü*, Ankara, 1975.
- **Kuleyni**, Ebu Ca'fer Muhammed b. Yakub b. İshak, *el-Usul mine'l-Kafi*, Tahran, 1389
- **Kurtubi**, Ebi Abdillan Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an* (I-XX), Beyrut, 1952.
- **Muhsin**, el-Emin, *A'yanü's-Şia* (I-X), thk.Hasan el-Emin , Beyrut 1986.
- **Müslim**, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, *es-Sahih* (I-III), İstanbul, 1981.
- **Nevevi**,Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref, *Sahih-i Müslim bi Şerhi Nevevi*(el-Minhac)(I-XVII), Kahire, 1973.
İrşadü Tullabi'l-Hakaik(tahk.Abdülbari Fethullah es-Selefi), Medine 1987.
- **Polat**, Selahaddin, -*Hadis Araştırmaları*, İstanbul, ty.
Bid'atçının Rivayeti, E.Ü.İ.F.D., III, 1986.
- **Ragıb**, Ebu'l-Kasm Hüseyin b. Muhammed el-İsfahani, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Beyrut,
t.y.
- **Sanani**, Muhammed b. İsmail el-Emir el-Kehleni, es-Sanani,
Sübülü's-Selam (I-IV), Beyrut, t.y.
Tavdihu'l-Efkar, Mısır, 1366.
- **Sehavi**, Ebu Abdillan Muhammed b. Abdurrahman, *Fethü'l-Muğis bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadis li'l-İraki*, (I-IV), Beyrut, 1992.
- **Serahsi**, Ebubekir Muhammed b. Ahmet, *Usulü's-Serahsi*, (I-II), İstanbul, 1984
- **Sıbai**, Mustafa, *es-Sünnetü ve Mekanetüha fi't-Teşrii'l-İslami*, Beyrut, 1985.
- **Sofuoğlu**, Cemal, "*Şia-i İmamiyye'nin Hadis Anlayışı*", *Milletlerarası Şiilik Sempozyomu. İstanbul 1993*
- **Subhi**, Ahmed Muhammed, *ez-Zeydiyye*, Kahire, 1984.
- **Suyuti**, Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tedribü'r-Ravi fi Şerhi Takribi'n-Nevevi* (tahk. Abdulvahhab Abdullatif)(I-II), Beyrut, 1979.
- **Şatibi**,Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat fi Usuli'l-Ahkam*(tahk.M.Muhyiddin) (I-IV), Kahire, 1970.
- **Şehristani**, Ebu'l-Feth, Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihal* (I-II), Beyrut, 1986.
- **Şevkani**, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşadü'l-Fuhul*, Darü'l-Fikir (Dimaşk), t.y.
- **Tabarani**, Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemü'l-Kebir* (I-XXV), y.y. 1983.
- **Tabatabai**, Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an* (I-XX), Beyrut, 1973.
- **Taberi**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an* (I-XXX), Beyrut, 1972.
- **Tahavi**, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed, *Müşkilü'l-Asar* (I-IV), Haydarabad, h. 1333
- **Tirmizi**, Ebu Abdillan Muhammed b. İsa, *es-Sünen* (I-V), İstanbul, 1982.
- **Toksarı**, Ali, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Kayseri, 1994.
Nisab Açısından Rivayet-Şehadet Farkı, E.Ü.İ.F.D., I, Kayseri, 1983.
- **Vakidi**, Muhammed b. Ömer, *Kitabü'l-Mağazi* (I-III), Beyrut, 1985.

- **Wensinck, A.J.**, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li el-Fazı'l-Hadisi'n-Nebevi* (Concordance) (I-VIII) İstanbul, 1988.
- **Yıldırım, Enbiya**, *Hadis Problemleri*, İstanbul, 1996.
- **Yıldız, Abdullah**, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları Münafıklar*, İstanbul, 2000.
- **Zebidi, Muhibuddin Ebu'l-Feyz es-Seyyid**, *Tacü'l-Arus* (I-X), Beyrut, t.y.
- **Zehebi, Ebu Abdillan Muhammed b. Ahmed**,
el-Mağazi, tahk M. Mahmut Hamdan, Kahire, 1985.
Siyer-i A'lami'n - Nübela (I - XXIII), thk. Şuayip el-Arnayut - Hüseyin el-Eset, Beyrut, 1985.